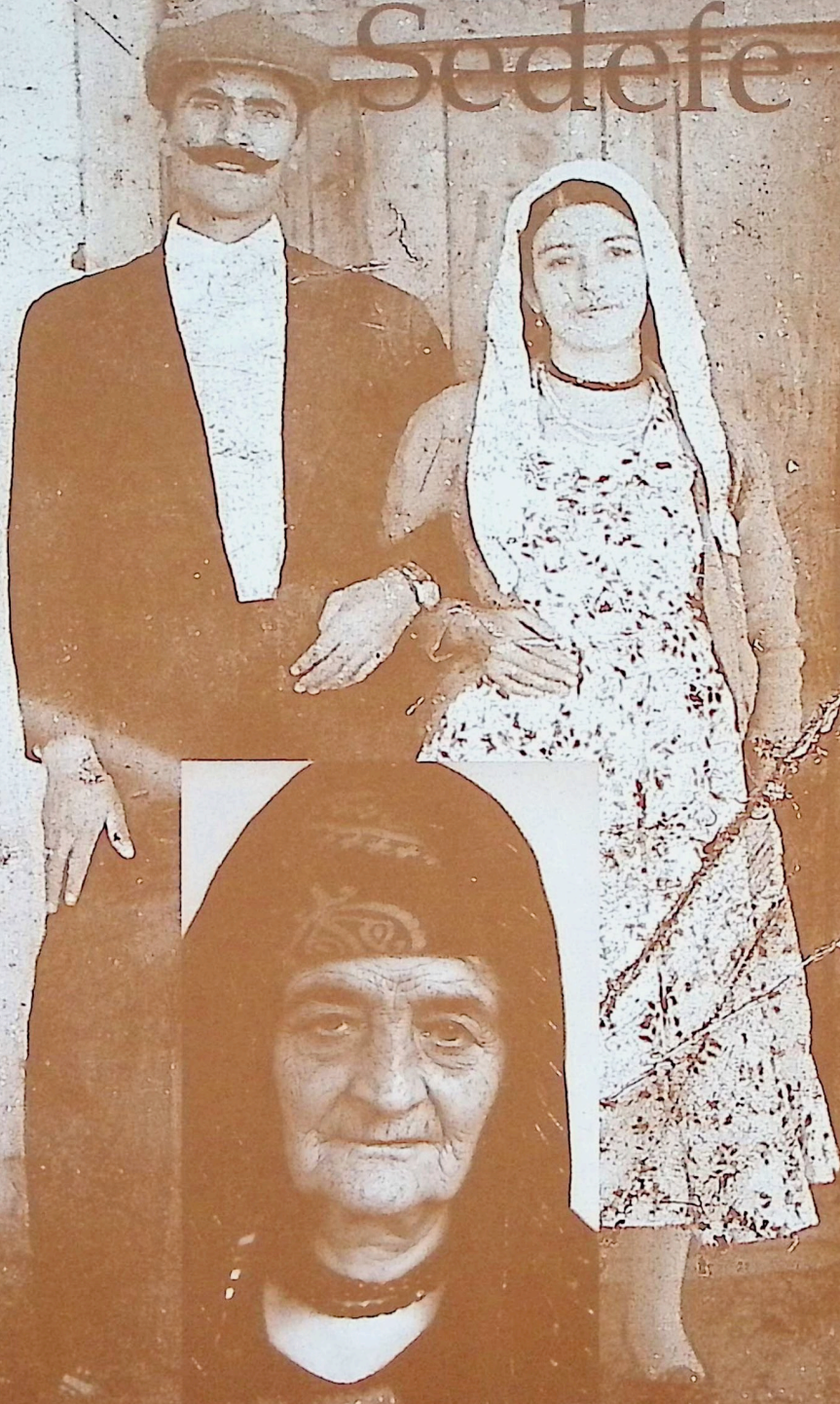

kvinnan från Varto Ett dramatiskt liv

Sedefe

HAIMDAGARS FÖRLAG • Redigerad av Hamdi Özyurt

Sedefe, kvinna från Varto

Ett dramatiskt liv

Ursprungligen redigerad och utgiven
av Hamdi Özyurt på zaza år 2000.

Originalets titel: *Vire Sedefa Wele Bazare ra*

Text och dikter gemensamt översatta
av Hamdi Özyurt och Anders R Johansson år 2000 – 01,
Förklaringar och noter utformade
av AR Johansson i samråd med flera andra.

Fotografier:

Framsida: Sedefe 1988 (Jan Erik Eriksson),

I bakgrunden:

Cemile och Alican 1963 vid deras hem (Abdullah Kizilgedik),

Baksida: 18 dec 1965 (Abdullah Kizilgedik).

Sedefe omges här av barnen Cemile och Husen.

HAIMDAGARS FÖRLAG

Vivlings Hellvi, 620 34 LÄRBRO

0498-228 200

1:a upplagan 800 ex

Tryckverkstan, Örebro oktober 2001

ISBN 91-89309-11-1

Stort tack till

Britta Calamnius

Marie Hedrén

Lotte Nygren

Mehemed Malmisani

vilka givit olika synpunkter innan svenska upplagan gick i tryck.

FÖRORD

1.

Sedefe är min mormor. 1994 spelade jag in hennes berättelser på kassetter för att redigera och göra en bok av dem. Men min zaza-kurdiska var otillräcklig och jag hann inte med. Så de blev stående där i bokhyllan i flera år.

1998 åkte jag hem till Istanbul på nytt besök för att träffa mormor och alla de andra. Då hade hon blivit ännu äldre och när hon såg mig började hon klaga över alla och allting: "Ingen ser om mig, ingen hjälper mig med städning och tvätt, jag är mycket ensam, ingen lyder mig, ingen gör som jag säger..."

Ett par månader efter att jag återvänt till Sverige dog Sedefe. Då bestämde jag mig äntligen för att skriva ned det som hon berättar på kassetterna. Det var inget lätt arbete, men det var roligt. Det kändes som om mormor och jag satt tillsammans igen som förr då jag lyssnade på vad hon hade att berätta.

Sedefe var en mycket intressant kvinna. För henne var det mycket viktigt att vara modig, och feghet var oförlåtligt. Denna bok täcker naturligtvis inte allt om hennes 91-åriga liv, men koncentrerar sig på det som hon tyckte var viktigt att komma ihåg och berätta. Fast det finns naturligtvis också en lång rad annat som hon inte berättar om, men som kan vara bra att veta för att se hennes karaktär; som tex lite av följande episoder:

Sedefes två söner brukade varje kväll gå på kafé, där de spelade kort om pengar. Det irriterade henne. Hon ville istället att hennes över förtio år gamla pojkar skulle stanna hemma på kvällarna, hos sina barn. Hon varnade sina söner, hon hotade dem. Men det hjälpte inte. Då tog hon en kväll och gick till attack mot kaféet med påk i hand.

Hennes två söner räddade sig genom att springa ut. Men det var inte bara på dem som Sedefe var arg; hon ville straffa varenda en som

satt där och spelade och hon började slå mot alla hon kunde nå. Några sprang ut, en del sprang in på toaletten och andra försökte gömma sig under borden. Medan hon slog mot dem så skrek hon "Era ärelösa kråk! Hemma sitter era fruar och här sitter ni och spelar hasard hela nätterna! Era kvinnor behöver män! Ska jag gå hem och ligga med dem kanske?!"

Hon var också "klok gumma". I det område där hon bodde kallade folk henne för "Moster Doktor" och hon hade tre eller fyra patienter i veckan.

En tid var hon också revolutionärt intresserad. Fram till 1980 gick hon med i flera olagliga demonstrationståg, och fortfarande kan folk berätta om hur hon grep den välkände polischefen Ugur Gür i kragen och ruskade om honom rejält.

Och en gång när hon åkte buss så såg hon hur fyra-fem vuxna karlar gav sig på en ung man vid vägkanten. Genast tvingade hon bussföraren att stanna och hoppade av. Hon tog en sten och sprang emot dem som slog ynglingen, skrek och kastade stenen mot dem. Då släppte de honom och sprang därifrån. Den unge vänsteraktivisten glömde aldrig den äldre dam som räddat hans liv och kom sedan, resten av hennes liv, ofta hem och gav henne blommor.

När jag träffade henne för sista gången 1998 sade Sedefe: "Du spelade in mig på kasett och lovade att göra en bok av det! Var har du boken?" Jag sa: "Ha inte så bråttom mormor".

Om hon bara inte haft så brått att dö, om hon bara hade fått se sin bok...

Visby, våren 2001

Hamdi Özyurt

2.

Denna bok om Sedefes liv och erfarenheter har mycket att berätta om liv och skeende i den kurdiska delen av östra Turkiet, tvärs genom hela nittonhundratalet och en bit innan dess.

Här möter oss mängder av erfarenheter och tankemönster om vilka vi här uppe i norr som regel bara hört enstaka fragment – från familjeliv till klanstrider. Vi får också vissa upplysningar kring ett par av 1900-talets tragiska folkmord, samt områdets politiska ommöbleringar.

Östra Turkiet delas mellan en rad religionsgrupper, som den normalt sunnimuslimska majoriteten, vissa inslag av den från Iran kända shiitiska minoriteten och så den alavitiska riktningen, som delvis påminner om andra och äldre religioner. Dessutom fanns/finns flera kristna riktningar som armeniska kyrkan, grekortodoxa, syrianer och en rad mindre riktningar. Normalt har denna uppdelning inte så stor roll för berättelsens gång, men det är ibland så att vissa klaner domineras av den ena eller andra riktningen och att händelserna färgas av detta.

Den som tex läst sin Kemal kan nog känna igen vissa drag i situationerna. Men märkligt nog låter ett par episoder också som om de vore hämtade från isländska sagor eller gamla testamnet. Frånsett det, kanske, att det är en kvinna som berättar och att hon många gånger själv är bland de tuffaste. Även om Sedefe var en särskilt slagkraftig och karsk kurdisk kvinna ska det också betonas att bland kurderna är denna kvinnliga självständighet inte på något vis unik, vilket också framgår av en del episoder som Hamdi berättar härövan.

Som skandinav kan man även notera att vissa drag i lanthushållet har förhållanden som liknar våra fäbodrar, liksom att en del brödtraditioner liknar våra fettisdagsbullar. Om allt detta kan säkert berättas mer, men det får bli en annan gång.

Boken är i original berättad och skriven på den nordkurdiska dialekten zaza. Denna dialekt skiljer sig dock ganska mycket från den vanliga kurdiskan, ungefär som tex danska från svenska. Zaza talas av ungefär fyra miljoner (nästan lika många som talar danska) men hittills har mycket få böcker publicerats på detta språk, och veterligt är

ingen förut översatt till svenska. Som förläggare på ett litet förlag, som annars främst koncentrerar sig på Gotlandsförhållanden känns det därför både som en speciell ära och helt naturligt att få vara med och göra denna bok.

Språkligt har översättningen tillgått så att Hamdi gjort en primär variant som jag sedan efter förmåga försökt yxa till. Innan bearbetningen spikades lämnades emellertid översättningen för synpunkter, först till Mehemed Malmsanij, som jämförde med original, och sedan till Marie Hedrén, Lotte Nygren och Britta Calamnius som bedömde berättelsen på svenska. Detta gav flera värdefulla synpunkter som i hög utsträckning arbetades in i texten och sådant lagarbete kan även vara lämpligt för översättningar från andra udda språk.

Ett språkligt obs är att mormor "egentligen" heter Sedef, men att man i en mängd situationer lägger på ett -e; tex "detta är Sedefe" (jämför med hur man på finska vägskyltar tex skriver "Helsinkiin" vid vägen till Helsinki, eller andra ändelser för andra situationer). Menformen är så frekvent att vi har valt att använda denna rakt igenom.

Så är sättet att svära och markera sin ilska ofta annorlunda än vad vi är vana vid i norr. Vid översättningen har vi strävat efter att ligga nära det ursprungliga ordvalet, men ändå få det att fungera på svenska; och samma svårighet har naturligtvis gällt för en hel del annat där de kulturella sammanhangen skiljer sig åt.

Speciella ord, uttryck och allmän information som kan vara bra att få kommenterade för en svensk läsare har lagts in före text, så att man lättare ska komma in i berättelsens värld. Vissa situationsbetingade saker förklaras dock även där de dyker upp.

Mindre ortsnamn anges med lokal stavning på dialekt. Som en jämförelse kan tex sägas att Istanbul på zaza stavas "Estemol", och att staden Erzurum kallas Erzirom. Ett par andra språkdrag är att armenierna kallas för "hermeniya" och att "aga" på zaza stavas med x, "axa". Sådana, mer kända, benämningar stavas här dock i regel "normaliserat".

Hellvi, sommaren 2001

Anders R Johansson

3.

Förord till originalupplagan, på zaza:

Vad gäller publicerad skrift är zaza (kirmancki) kurdiskans knappaste dialekt. Första boken på zaza publicerades 1899 och nästa kom 1933, två böcker på vers av *Ehmedê Xasî* respektive *Usman Efendîyê Babijî*, den senare skriven 1903. Men därefter publicerades ingenting förrän på 1960-talet, ty det var förbjudet. Sedan började man i viss utsträckning åter skriva zaza och under 1980- och 90-talen blev det successivt fler och fler som skrev på denna dialekt. Det verkar nu som om ökningen kommer att fortsätta.

Självfallet är det en sak att skriva, men en annan sak att skriva flytande och korrekt. När kommande generationer studerar vad som då publicerats på zaza, så kommer de att göra en sundare bedömning av detta ämne. Att skriva är fint, men naturligtvis främst om man också skriver väl. Med sådana texter får man läslust, och vill läsa mera. Felaktiga och bristfälliga texter får däremot läsaren att tappa lusten.

Boken i er hand är liten men värdefull. Här berättas vissa saker av en gammal kvinna vid namn Sedefe. Det hon berättar ger en lång rad viktiga informationer om några enkla kurdiska bybors sociala liv i trakten av Gimgim (Varto), och efter hand vi läser ökar vår kunskap om stamrelationerna, bybornas arbetsliv och levnadsstandard, likaväl som vår kunskap om kvinnans situation i början av och under mitten av 1900-talet.

En av de viktigaste aspekterna med denna bok är också att den berättas av en kurdisk kvinna direkt. Händelserna tecknas ur en kvinnas perspektiv; en duktig, men oskolad alevitisk kurdisk kvinna. Bland kurdiska böcker finns det annars nästan inga alls som är skrivna av någon kvinna. Denna bok är viktig också med tanke på detta. Ty kvinnor kan lägga märke till vissa saker som männen annars förbigår.

Eftersom boken är skriven direkt från Sedefes bandade och munt-

liga berättelse, så är det en lokal, men ren och naturlig zaza hon talar, långt ifrån varje slag av förkonstling.

Genom att teckna ned Sedefes berättelser så har Hamdi Özyurt gjort ett bra och viktigt arbete. Tack för det!

Stockholm 24 februari 2000

M. Malmsanij

Sedefe Wele Bazare, 1988.

Foto JE Eriksson.

Ord med * återfinns i ordförklaringen

SEDEFES BERÄTTELSE: KLANER OCH STRIDER

1.

Min farfarsfar bodde i Zengena, i Varto, men det sägs att han kom från Dêrsimbergen*. Hans familj kallades Ismayile Qoxa, "*khoga*", och deras klan kallades Xormek. All mark i hela byn tillhörde farfarsfar. Nu ägs den av sönerna till Selîm aga. Flera gånger har jag varit där och hälsat på, och en gång sa jag:

"Allt vad ni äger häromkring har en gång tillhört min farfarsfar."

Då svarade Selîms agas son Heyder:

"Det stämmer, kära kusin Sedefe. Och du kan fortfarande räkna det som ditt. Du är det käraste vi har."

Och fortfarande säger de som bor där i byn, att "där är Bazares päronträd, där är Bazares stall, det är Bazares lada, det är Bazares betesmark". Bazare, så kallades min farfars mor, fast hennes riktiga namn var Ele. Men hon sålde så mycket honung och lamm och får och kor och allt möjligt, så folk kallade henne för "Ela Bazare".

2.

I förtio dagar var [den sunnimuslimske] klanledaren effendi* Sebrî, och hans män gäster hos xormeken Lilla aga. Det var 1905, ungefär.

Men Sebrî, det var ingen tacksam man! Redan dag förtioett rånade han och hans män Lilla Agas karavan när den kom från Erzurum. *

Då sa xormekerna:

"Låt bli det här beg[bej], gör inte så. Den här karavanen tillhör

Lilla aga – du borde vara tacksam mot honom och inte glömma att du varit hans gäst!”

Men det brydde sig Sebrî inte om, utan började röva dem på allt vad de hade.

I karavanen fanns det också en ung man som hette Memedali, och var av familjen Fero.* Men när Sebrî sa till honom att 'Grabben ge mig ditt gevär', så vägrade han att finna sig och sa:

"Beg! Jag är dotterson till Lilla aga. Ta inte mitt gevär! Jag är en ung man och jag är förlovad. Beröva mig inte på min ära!"

Effendi Sebrî svarade:

"Du valp av en halt hynda! Tror du att du förlorar din ära om du gör som jag säger? GE HIT GEVÄRET!"

Memedali räckte då fram sitt gevär och sa:

"Var så god, ta det."

Men när Sebrî effendi försökte ta det, så tryckte Memedali på avtryckaren. Sebrî föll och Memedali kastade sig iväg med hästen. Alla Sebrîs män sköt efter honom där han red för sitt liv; men ingen lyckades träffa.

När Lilla aga fick veta det så sade han:

"Vi orkar inte med en strid med dem igen. Vi får överlämna honom till dem istället, så får de göra som de vill."

Selîm aga, Zeynel effendi, Welî aga och sey* Cafers far; alla xormekerklanens agor, effendier och betydande män samlades och tog Memedali med sig över till Sebrî effendis by, hem till Ehmed Qudes far.**

Sebrîs släktingar sa:

** Original: "*çê piyê Ehmedê Qude*" = "hem till Ehmedê Qudes far (familj)". Som Qude är mor till Ehmed, skulle Ehmed på svenska kunna heta "Ehmedê Qudesson". Namnet på Ehmedês far är här okänt; han antyds bara i sin egenskap av husets (förra) ägare. • Många kulturer har stark mansdominans, men hos kurderna har kvinnan ofta en friare roll, och Qude var som framgår nedan klanledare (Huruvida hon även var/ varit gift med, eller var dotter till en man i samma roll, eller dennes namn, är här okänt).

• Som förr hos oss får barnen ofta "efternamn" genom en (numera länge förfluten) far, tex Johans-son; mer sällan efter modern, tex Gretas-son.

Även hos kurderna är namngivning efter modern ovanlig, men då många dör unga så är det tex vanligt att barnen efter faderns död benämns genom sin mor, tex som Aliyê Axçe, Memedaliyê Pane och Ehmedê Qudê

"Den där ynglingen är inget värd jämfört med Sebrî effendi. Men, jaja, det är inget att göra åt. Vi får åtminstone bort honom.

Vi dödar honom och sen håller vi fred."

Medan detta pågick satt Selîm aga i ett hörn av rummet och lekte med sin sabel. Med ett tydligt ljud drog han upp den ur sin balja och släppte den ner igen, drog så upp den en gång till och släppte åter ner, och fortsatte så om och om igen. Alla var tysta.

Zeynel effendi satt och lekte med mekanismen på sitt gevär. Lite tidigare hade han sagt:

"Welî, min bror, du som är den starkaste av oss allihop, stanna kvar där vid dörren."

De var redo för en strid.

Ehmed effendis mamma Qude fick höra vad som stod på och kom dit. Hon var den högsta ledaren för Sebrîs effendi klan.**

Hon skakade hand med alla gästerna och hälsade dem välkomna, samt frågade varför de kom. Då svarade de att de tagit Memedali med sig, för att han skulle stå till svars för vad som hänt.

När hon inhämtat det så frågade hon sina män vad de hade kommit till för beslut. Då svarade de att Memedali, han hade ju inte samma värde som Sebrî effendi, men nu fick de ta och döda honom i alla fall, så var åtminstone något gjort.

Då vände hon sig mot dem och sa:

"Har ni tappat vettet allihop. Titta där: Selîm aga leker med sin sabel och Welî leker med sitt gevär. Tror ni att Memedali är någon av er

(sonens namn först, sedan moderns). Jämför med hur man på arabiska tex kan säga Abu Ammar (Ammars pappa; mer känd som PLOs ledare Yassir Arafat), Oum Kalsoum (Kalsoums mor; en mycket populär sångerska), Ibn Saud (Sauds son); eller på hebreiska Ben Gurion (Gurions son). Etc.

Beroende på situation, "privat" eller "offentligt", kan man sedan använda antingen det "egna" namnet, sitt namn "som barn" till någon av föräldrarna, eller ens namn "som förälder" till något av sina barn, vanligen då det äldsta. Jämför med hur man på svenska kan säga tex "Evas Tommy" (moderns namn först), vilket här dock även kan avse fästfolk och ibland även gifter; eller på landet tex använder gårdsnamnet först "Alvene Tommy", och på många arbetsplatser tex "Smålands-Nisse/Nisse Småland".

**

Det är ganska vanligt att kvinnor är klanledare.

fars kalvar som ni bara kan ta och slakta?"

Därefter vände hon sig mot xormekerna:

"Kära herrar, jag ber om ursäkt för att mina män är så oartiga ... Ni är mina gäster ikväll. Låt oss äta middag ihop! Sebrî, den håller jag inte för något märkvärdigare att förlora än någon pligg som jag tappat ur min sko. Ni skänker mig Memedali till försoning, men jag bjuder er honom tillbaka. Han är fri, till ära för er, han är fri."

Så sände Qude iväg sina män och bad sina gäster att stanna över natten. Nästa dag sände hon efter en frisör som kom och rakade Memedali, och när det var klart så skänkte hon honom en ny uppsättning kläder. Och så fick han återvända hem till byn, med alla agor och effendier.

3.

Vid ett annat tillfälle hejdade några väpnade [sunnitiska] män från byarna Lêyleg och Qerqerut ett xormekiskt bröllopsfölje på ett berg. De ställde sig i vägen för följet och skrek åt dem att lämna över bruden till dem och sedan bara ge sig iväg därifrån.

Xormekerna grep då sina vapen och ropade tillbaka:

"Det går vi aldrig med på! Hur skulle vi kunna göra det! Ingen ska beröva oss på vår brud förrän vi är döda allihop!!"

Då flydde de andra sin kos.

Xormekerna berättade vad som hade hänt för Selîm aga. Han blev mycket upprörd och sa:

"De ställde sig i vägen för er och krävde att få bruden! Det är nästan lika allvarligt som om de faktiskt hade tagit henne. Det ska inte få passera ostraffat!"

Selîm aga sände bud till deras klan och förklarade krig, och de två klanernas män samlades mellan Tata och Lêyleg. Det blev strid och det var många som föll på båda sidorna; det blev hela vagnslaster fulla att köra hem.

Då bad den andra klanen om att få slut på striden, och sa:

"Det räcker, Selîm aga. Vi är grannar; för De Tolv Imamernas skull; nu räcker det."

Men Selim aga ville fortsätta strida. Fast då sa hans män:

"Selim aga, du gör De Tolv Imamerna fientliga mot oss. Trots att de inte är aleviter* så nämnde sunniterna ändå de Tolv Imamernas namn. Vi är aleviter och vi kan inte strunta i det. Du måste respektera dem och genast sluta striden."

Men han lyssnade inte på dem utan red iväg rakt in bland sina fiender på egen hand. Och snart hade han fallit.

Då klädde två av sunniternas kvinnor sig med svarta slöjor och förde Selim agas kropp hem till sin by. De hade lagt honom på en sidenmadrass; han var tvättad och svept och hans rena vita täcke doftade av rosenvatten.** Kvinnorna lämnade honom till hans anhöriga och sen vände de hem igen.

Snart därpå red två unga män ur Husen Agas familj, Husen och Mahe, iväg för att hämnas.

När de kom fram till Lêleleg så möttes de av kvinnorna i byn, som slängde sina muslinschalar framför benen på deras hästar. Då höll de in sina hästar, och sen vände de och red hem igen.

Mahmut beg fick höra vad som hänt och blev arg:

"Fienden attackerar oss och våra kvinnor kastar sina huvuddukar framför fötterna på deras hästar!"

Hans folk försökte i det längsta att hejda honom men de klarade inte av att hindra honom från att spränga iväg efter Husen och Mahe. Snart var han ifatt Mahe och de slet tag i kläderna på varandra. Men snart sköt Mahe, och då fick Mahmut beg en kula i huvudet och föll.

[Enligt en annan version av händelsen bestod båda sidor av små grupper män, och det blev skottlossning. Då ropade Mahe till Mahmut beg:

"Det här ska gå manligt till! Vi gör upp i en duell, bara du och jag – ingen annan får blanda sig i!"

Mahmut beg accepterade och de började skjuta på varandra, men snart fick han en kula i huvudet och dog].

** Raden om rosenvatten saknas i originalboken, men på den ursprungliga bandinspelningen säger Sedefe faktiskt så. Längre fram i boken finns ytterligare några exempel på detta, men det markeras inte särskilt. H.Ö.

Några år senare var Zêynel effendi och hans bror Welî aga i konflikt med familjen Xeto. De var ofta ute och kämpade för att hävda klanens revir. Men för en del av vad de gjorde ansågs de som rövare och blev jagade av statsmakterna. Fast armén hade svårt att få tag på dem.

En natt var de hemförbi i byn och sen när de åter red iväg så tog Zêynel med sig sin fru Fate. Hon var gravid och det var snart dags att föda. Men framme vid Bingolberget så blev de omringade turkiska soldater och det blev skottlossning. På grund av Fate var det dock svårt att komma undan, och det insåg hon fuller väl.

"Döda mig, Zêynel", sa hon till sin man. "Jag kan inte röra mig så snabbt."

Zêynel svarade:

"Fate, hur skulle jag kunna döda dig?"

Då sa Fate:

"Om du inte gör det så blir ni dödade också. Och om du lämnar mig här vid liv så kommer soldaterna att våldföra sig på mig. Döda mig!"

Men Zêynel svarade henne:

"Jag kan inte."

Då vände hon sig mot Welî:

"Storebror, döda mig du. Släpp en kula mot mig och lägg mig på marken. Jag, en hjälplös kvinna är bara till besvär, och ni måste komma undan."

Och Welî vände sig mot henne med geväret, men han kunde inte han heller.

Då grep Fate om pipan med händerna, riktade den mot sitt huvud och skrek:

"Döda mig storebror! Om du har någon ära, gör det!"

Welî tryckte av och Fate föll.

Sedan lade bröderna henne till rätta, bredde schalen över hennes ansikte och flydde sin väg.

Snart kom soldaterna dit och hittade Fates döda kropp.

Officeren täckte av hennes ansikte.

"Vilken skönhet", sade han. "Lika skön som månen..."

Så vände han sig mot sina soldater:

"Vi måste iväg härifrån! De som kan döda en så vacker kvinna, de vågar inte jag slåss emot!"

*

Ett tag därefter utfärdade osmanska staten allmän amnesti åt en stor mängd brottslingar. För att få sin amnesti måste de efterlysta söka upp myndigheterna och få papper på att de gick fria, och sen kunde de börja leva normalt igen. **

Zeynel effendi och Welî aga for då till Ibrahim pascha [≈general, även kallad *Bej*] i Weranshar, nära arabiska gränsen, för att få sin amnesti godkänd.

Medan de var gäster där kom en grupp arabiska rövare dit och stal paschans djur. Hans son tog en grupp soldater och satte efter rövarna.

Då sa Zeynel till Ibrahim pascha:

"Beg, ge oss två hästar och två gevär, så ska vi följa med soldaterna och hjälpa dem att jaga banditerna."

Ibrahim pascha svarade:

"Nej, ni är gäster hos mig. Ni kan inte deras stridsteknik och vet inte hur man ska bekämpa dem. Risken att stupas är stor."

Då sa Welî:

"Min pascha, vi ska inte blanda oss i striden, utan betrakta den på långt håll."

Därmed övertygade de beg Ibrahim och fick sina två hästar och var sitt gevär. De red iväg åt samma håll som soldaterna, och snart fick de se hur soldaterna stod på ena sidan av en bro utan att någon vågade ta sig över. Men de två bröderna satte över utan ett uns av tvekan.

En stund efter det hördes skottlossning en stund och sen blev det tyst. Då sa en av soldaterna till Ibrahim pashas son:

"Min beg, de två galningarna har blivit dödade där. Ge oss lov att ta oss över och hämta deras lik."

Men beg Ibrahims son svarade:

** Detta hände 1907. Obs dock att det fanns vissa brott för vilka man inte fick amnesti. Paschans hela titel: Ibrahim Begê Milî.

"Nej, för två lik vill jag inte offra mina män. Vi återvänder."

Men då fick de se hur Zêynel och Welî kom med paschans djur. De hade dödat alla sju rövarna och hade även med sig deras hästar och vapen. De överlämnade alltihop till Ibrahim pashas son och sen red de före hem till begen.

Han frågade dem hur striden gått.

Zêynel effendi svarade:

"Min pasha, redan innan vi hunnit fram så hade dina soldater dödat banditerna och tagit tillbaka hela deras rov."

Senare på kvällen träffades alla i paschans trädgård, och denne frågade då sina män vad som hade hänt under banditjakten, hur de hade tagit tillbaka hans djur och allt annat som rövarna fört iväg.

Alla skröt över hur modiga de hade visat sig och ingen sa något om att det egentligen var Zêynel och Welî som gjort alltihop.

"Vi tog tillbaka djuren", sa de.

"Vi tog tillbaks allt som banditerna fört med sig. Vi tog tillbaka allihop."

Men inga detaljer.

Fast till slut gick en av dem fram till Ibrahim beg, kysste hans hand och sa:

"Min pasha, får jag säga någonting".

Begen svarade, att javisst, varsågod.

Och mannen sa:

"Nej, vi gjorde ingenting alls. Det var Zêynel och Welî som tog tillbaka djuren och allt det andra på egen hand."

Då svor Ibrahim Beg Mili åt sin son, och sen gav han Zêynel effendi och Welî aga sina intyg om amnesti.

TIDEN I QERS

5.

Det var några män ur familjen Fero som hade attackerat min farfars hem. De krossade hans bikupor och rövade hans djur. Då tog farfar sina barn, sin fru och sina systrar och flyttade till Qers. Det var ännu medan far och farbror Ismael var små. Samtidigt tog farfar hand om sina systrar, dvs alla pappas fastrar, fast när de blev stora gifte han bort dem i Qers. Jag vet inte namnen på allihop, bara på Zêyne, buffel-Gule, Elife och Yêtere. Vad de andra hette känner jag inte till.

6.

I Qers bodde en kvinna som hette Meyre. Hon var turkmen och kom från en by som heter Vaxavêr. Hennes man hette Koçerî, men hon tyckte illa om honom och hade en annan älskare i hemlighet. Hennes pappa hatade Kocerî. Så en gång tog de och kvävde honom i sömnen. Under huset gick det en tunnel med en å och när kvällen kom så grävde de ner honom i kanten av ån, där den kom fram under husets vägg.

Till slut så anmälde Koçerîs bror att han hade försvunnit, och det kom några soldater och frågade Meyre vad som hade hänt.

Hon svarade:

"Jag har inte någon aning om vad som hänt min man. Han gick ut en kväll och sen kom han aldrig tillbaka."

Då gick soldaterna runt huset med sina hundar och hundarna började ivrigt lukta på jorden vid ån. Soldaterna började gräva och snart fick de fram Koçerîs lik. Den sida av kroppen som legat in mot land var kraftigt förruttnad, men den som låg mot ån var väl bevarad, för den hade hela tiden legat i vatten. Sen när en läkare undersökte kroppen,

så såg han att på den friska delen av halsen så var det märken efter ett rep. Så han förstod att Koçerî blivit strypt.

Då frågade soldaterna henne vem som kunde ha mördat Kocerî.

Först nekade hon till allt. När de började sätta åt henne så sa hon:

"Det var två ungdomar som gjorde det. Båda är förälskade i mig och det var därför de gjorde så. Den ene är Husens son Welî och den andre Miros son Husen."

Welî, det var min pappa, och Husen, det var pappas kusin. De var tonåringar och soldaterna tog alla tre till fängelset i Qers.

Meyre var mycket vacker, och sjöng på turkiska. Hon hade en fin röst, hon lät som en sångsvan.

"Jag flydde bort från Vaxavêr
men jag kom till en främling
och fick bara skala nötter
medans livet ruttna' bort
Hay lo lo, hay lo lo, hay lo lo!
Må du rivas, Memilo.**

Vaxavêr med stora stenar
där nog vallmon slagit ut
Hör nu på här alla fåglar -
bär en hälsning hem till mor!
Hay lo lo, hay lo lo, hay lo lo!
Må du rivas, Memilo.

Vaxavêr därner på slätten
med alla oxrika fält
Fråga mor min, alla fåglar
vilket barn hon älskar mest.
Hay lo lo, hay lo lo, hay lo lo!
Må du rivas, Memilo.

Ingen vän är vid min sida

** Memilo är antagligen fängelsets namn.

ingen vinge att flyga med
Men kanske Gud en dag åter
visar mina kära om igen
Hay lo lo, hay lo lo, hay lo lo!
Må du rivas, Memilo.

En dag frågar pappa henne:

"Meyre, varför gjorde du så här? Du vet att vi är oskyldiga. Varför påstod du att vi hade dödat din man?"

Hon svarar:

"Jag vet att ni är oskyldiga. Det var jag och min pappa, vi mördade honom ihop. Så långt som himlen är från marken, lika långt är ni från detta, men jag ville inte att min gamla far skulle spärras in. Han är så gammal och orkar inte med något fängelse. Jag kunde inte komma på något annat sätt att klara det."

Men när hon berättade det så var det några andra fångar som hörde vad hon sa, och de vittnade när det blev rättegång. Så efter tolv månader i fängelse släpptes pappa och hans kusin åter fria.

7.

Pappas faster Elife giftes bort med min mammas morbror och pappas faster Zêyne giftes bort med Silê Girîke.

Zêyne var mycket vacker, men hon förblev ändå oskuld hos sin man i sju år. Han kunde inte ligga med henne. En dag sa han:

"Zêyne, du har varit min hustru i sju år nu, men du är som min dotter. Jag ska gifta bort dig."

Och så blev det med.

*

Pappas faster Gule kallades "Buffel-gule". Så kallades hon efter farfarsfar, för han var stark som en sån. En gång var det en vagn som en av bufflarna inte orkade med att dra, men då struntade han i buffeln

och drog vagnen själv. Och efter det så kallades han "Buffel-Gule". Och hon var precis som han.

Gule giftes bort med en turkmen. Men hela tiden var det en annan turkmen som lade an på henne. Han hette Adigüzel och ville ligga med henne. En gång sa han:

"Gule, jag älskar dej. Snälla du, lämna din man och kom till mej istället. Annars så dödar jag dej, eller också får du döda mej!"

Men då svarade hon:

"Ta du och dra, din turkmenska dåre! Jag kom hit till den här byn som brud, och jag är lycklig med min man! "

Men han ville inte förstå, och fortsatte likadant om och om igen.

Gule förstod att det inte skulle bli lätt att bli av med honom. Så en dag sa hon:

"Adigüzel, min man är inte hemma ikväll. Om du vill, så kan du väl ta och komma hem till mej då."

Men innan han kom så vässade Gule sin yxa så noga hon kunde.

Sen på kvällen kom Adigüzel och när han nådde fram till ytterdörren klappade han händer av glädje och ropade "Gule, nu är jag här!"

Gule öppnade, men precis när Adigüzel klev in över tröskeln så slog Gule honom över halsen med yxan. Sedan högg hon honom i småbitar, gjorde slarvsylta av honom, och stoppade alla stycken i en säck som hon sen kastade ner i floden.

TRE HÄNDELSE MED ARMENIERNA

8.

Jag är född i Qers. Där har imam Ali skakat sin bordduk, så därför blir det aldrig svält i Qers.

Först föddes min bror Selim. Han dog när han var sex månader. Efter honom föddes Binali. Sen föddes jag. Efter mig föddes en bror till, och han fick heta Selim han med. Han dog när han var tre år.

När vi var barn brukade det komma armenier och säga, på turkiska: "Hoppa, hoppa! Snart regnar det så jorden sjunker!"**

Armenierna mördade mycket folk. De förde samman förtio personer, unga och gamla, män och kvinnor, i ett hus i Ersenege; bakband dem och brände dem inne.

Pappa min jobbade som skogstjänsteman under den tid då Qers var under rysk kontroll. Det ryska ordet "abesjir" betyder skogstjänsteman. Pappa brukade berätta:

"En dag kallade ryska kommandanten på mig – och på ryska säger man 'Kamander' till honom. Han gav mig två ryska mausergevärr och en massa patroner och sa: 'Ta er i akt. Vi drar oss snart härifrån. Armenierna kommer, och de tänker döda er allihop.'"

Mina föräldrar räddade hela byn. Varje kväll öppnade de eld mot skogen, och då vågade armenierna inte attackera.

Sedan gav pappa ett av gevären till Kamilê Zenî. En gång träffade jag hans son. Då sa han till mig:

"Kommer du ihåg att din far gav en rysk mauser till min far?"

Jag svarade:

"Javisst, visst gör jag det. Det var då vi bodde i Qers. Din far, han var med i ett rövarband och de kom ofta hem till oss. En gång stannade han hemma hos oss i förtio dagar med allihop. Då var jag ännu bara ett

** Originalets form, kort kärnfullt rim, går inte att överföra.

barn. Min mamma lagade speciell mat åt dem. Jag brukade skrika åt mamma: 'Du lagar jättegod mat, men bara till dem! Varför får inte jag äta lika god mat som de?' Men då grep din pappa mig om axlarna och lyfte upp mig, och sen gick han ut och ställde mig djupt i snön, på skoj."

Han sa:

"Min far kallade det där geväret för 'Bazar', precis som folk kallade din far. Varje gång han sköt med geväret brukade han ropa: 'Bazar, käre pappa Bazar, du låter lika fin som alltid'."

9.

En gång fördes en stor grupp armenier förbi Reqasa i Varto. De skulle dödas och slängas i en sjö som heter Gola Sare. Gruppen innehöll både småflickor och brudar *, yngre kvinnor och äldre.

Vädret var oerhört varmt. Det var nästan så att allting brann under sommarsolen. När de passerade en källa så lämnade tre flickor ledet och sprang dit. Två av dem var långa och smärta, och en kort och tjock. De smärta flickorna kupade sina händer i vattnet innan de lyfte till munnen och drack, medan den tjocka kastade sig ner mot kanten, stoppade munnen i vattnet och drack.

Då klev Hesxan fram, tryckte gevärspipan mot hennes nacke och sköt. Och vattnet som hon druckit rann med ett kluck, kluck, kluck ut ur munnen och ner i källan igen.

Då sprang de två andra flickorna iväg mot sin grupp. Hesxan sköt efter dem men träffade inte, så dit klarade de sig.

Därefter drog han bort den tjocka flickans döda kropp från källan, och tog hennes kläder med sig. Flera dagar låg hon sen där naken i solen. Hennes kropps fett rann ner på marken, och hon luktade illa. Men sen gick en man i byn dit och begravde henne.

En tid därefter började armenierna att leta efter Hesxan för att ta hämnd. Han hade gått till Varto för att handla, men när han återvände greps han av armenierna utanför byn. De frågade:

"Är du Hesxan?"

Hesxan svarade:

"Nej, jag är inte Hesxan. Hesxan, det är han som kommer där borta, efter mig."

Då red de iväg från honom. Snart fick de tag på näste man som kom. Det var en vänlig man från Gimgim [Varto] som hette Husen och armenierna frågade även honom om han var Hesxan.

"Nej, jag är inte Hesxan. Hesxan, det är han som går därborta före mig", svarade då Husen.

Armenierna sa:

"Tror du att du kan lura oss va?! Det är du som är Hesxan."

Så de sköt honom.

Men Hesxan klarade sig och nådde helskinnad byn.

10.

En dag hittade Elis pappa, farbror Xalit, en liten pojke i en ruin och tog honom med sig hem. Han var fem eller sex år, och familjen kallade honom "Mem".

Farbror Xalit var snäll mot Mem, lika snäll som mot sina egna barn. Han hade tre vuxna döttrar som hette Kile, Harse och Cewe, och så lille Eli, som var omkring tio år.

Men en dag gick Mem bakom huset och lekte på tröskplatsen, och då blev Qawaz farbror Hemîd förbannad och slog till honom. Då gick Mem till farbror Xalit och klagade på Hemîd.

"Farbror, Hemîd slår mig!"

Då brusade Xalit upp:

"Hör du Hemîd, vad är det du sysslar med, vad gör du med den här lille 'tgha', den armenske pojken. Armenierna har blivit mördade, och det är bara den här lille stackaren kvar av dem allihop. Jag har tagit hand om honom. Varför slår du den stackarn!?"

Sen rök de nästan ihop.

Efter en tid red det in en grupp väpnade armenier i byn. De satte av framför Xelil agas dörr och deras ledare gick dit in med sina smutsiga

stövlar och började skrika på kurmandji (Trots att alla i byn var zaza-kurder så kunde varenda en också kurmandji):

"Var håller Xelil hus? Vi vill ha tag på Xelil!"

Farbror Xalit kom fram undrade:

"Min beg, vad har Xelil gjort?"

Då svarade armeniernas kommendant:

"Vad har han inte gjort? Han har utrotat kristna, han har dödat kvinnor, han har dödat barn... Behövs det mer?!"

Då sa farbror Xalit:

"Min beg, det är inte sant. Xelil har inte slaktat en enda höna ens. Allt vad du har hört om honom är lögn."

"Hur vet du det?" undrade ledaren då.

Farbror Xalit svarade:

"Xelil är min storebror, jag är hans lillebror. Xelil har inte gjort nånting. Några kan vara onda; jag hoppas att de ska brinna i helvetet. Men vi har inte gjort någonting. Vi var goda grannar med armenierna, vi har inte ens slaktat en enda höna en gång.

Jag hittade en liten pojke i ruinerna. Jag tror att han är armenier som ni. Jag tar hand om honom som mitt eget barn. Han sover hos mina barn och äter samma mat som dom."

Kommendanten sa:

"Jag vill se barnet, för honom hit!"

Farbror Xalit gick och hämtade lille Mem. Men när kommendanten fick se honom så bara skrek han högt av glädje och kramade om honom – Mem var kommendantens brorson! Pojkens föräldrar och syskon hade blivit mördade. Bara han var kvar, och kommendanten visste inte om att han hade klarat sig.

Han sa:

"Du och Xelil, eftersom du har värnat om den här gossens huvud, så återfår ni era liv. Eftersom du tog hand om honom och lämnade pojken helskinnad till mej, så lämnar jag det här landet, det här området och den här byn oskadda åt er."

Sen vände han sig mot sina soldater och sa:

"Kamrater, vi far, men rid försiktigt. Jag vill inte att ni rör upp damm över dessa män. De har räddat min brorson!"

Och sen satte de Mem på hästen bakom sin farbror och han red med dem bort.

ÅREN I LALOXLI

11.

Ryssarna hade tagit morbor Husên och tvingat honom jobba som vägarbetare. Han hade bara varit gift i sex månader. Hans fru var min faster, och hon väntade barn. När ryssarna släppt min morbror blev han sjuk och sängliggande. Då lyfte mamma upp min lillebror, förde honom kring huvudet på morbror och sa:

"Husên, det är bättre att han dör än du".

Morbror öppnade ögonen och sa:

"Syster, syster gör inte så. Gud tycker inte om att du blandar dig i hans val. Då dör inte bara jag, utan också den vackra killingen."

Senare samma kväll, medan morbor låg där, så dog plötsligt min bror. Det var helt oväntat.

Det här hände strax innan mamma födde min syster Zora.

*

Min storebror Binali blev sjuk. Han fick svart mässling. Familjens pir*, seyid Ibişh, kom till oss och sa till min far:

"Welî, du har tre kurus [≈ öre] i din ficka. Stig upp tidigt i morgon, och när solen börjar skina så be till Gud, och ge sen de där pengarna till den första fattiga människa som du ser."

Nästa dag vaknade pappa tidigt, tog sina tre kurus och gick ut mot den uppgående solen. Där bad han till Gud att hans son skulle bli frisk igen. Sen såg han en fattig man komma gående och gav honom de tre kurusarna. Och strax efter det så öppnade min döende bror Binali åter sina ögon.

Förut bodde vi i en by nära Oltî. Sedan, när urumernas* byar blev tomma, så stoppade pappa mig på ena sidan hästen i en packsäck och på den andra sidan satte han min bror. Min sida var lättare än den med

min bror, så för balansens skull så stoppade mamma även ner lite andra saker där hos mej..

Den by som vi flyttade till hette Laloxlî. Sammanlagt var vi hundratjugo familjer där. Vi var från olika klaner: Xormeker, Xiraner, Lolaner... Vi xormeker var bara tre familjer. En del kom från Qers, och en del från andra byar.

Mamma födde en flicka i Laloxlî också.

Hon fick namnet Hedîya. Men när hon var tre år gammal blev hon sjuk och dog.

12.

En gång var det var några som flytt ifrån Dêrsim. Då sökte de skydd hos min far, och stannade där ett tag. Jag vet inte hur länge det var, men när de gav sig iväg så tog de pappa med sig. De sa till honom:

"Vi behöver din hjälp. Det är svårt för oss att hitta till Erzurum. Följ oss dit, sen kan du vända hem igen."

Pappa följde med dem till Erzurum. På vägen dit rånade de en rad karavaner. De rövades på guld, vapen och kläder, och allt vad de hade med sig.

När de kom fram till trakten av Erzurum så sa pappa:

"Nu är vi framme och nu vill jag hem igen. Mina barn väntar på mig."

De svarade:

"Nej, vi släpper dig inte. Och försök inte sticka, för då är du dödens!"

Men på kvällen smög en av dem fram till pappa och sa:

"Min bror, mina kamrater är elaka. Vänta tills det blir natt. Jag ska släppa dig när de sover."

På natten skänkte han pappa en guld-mamudiye* och en stekpanna(!) Så sa han:

"Min bror, ta det här och gå. Innan mina elaka kamrater vaknar. Och tack för hjälpen."

Sen kom pappa hem igen.

En vår kom det tolv själar ifrån Varto till Laloxlı. Där i Varto var det hungersnöd och svält, så pappa lät dem bo i stallet. Han gav dem två madrasser och sa:

"Be oss inte om bröd, för det finns inget. Ni får yoghurt, ost och mjölk. Det får ni hur mycket som helst. Men inget bröd."

Vid den här tiden var det brist på vete överallt och pappa brukade gå till Sarıqamish för att köpa bröd. När han kom hem igen så blandade mamma det med ost och smör och vi åt med sked. Sen när brödet åter tog slut så fick han gå till Sarıqamish igen och köpa nytt.

Mamma höll de tolv själarna vid liv med sin ost, yoghurt, mjölk och toraq*. Hon lät dem inte svälta ihjäl.

När det blev höst och folk fått tröska blev det åter gott om mat och då vände de tillbaka till Varto igen.

*

Pappa var rik. Vi hade ett stort hus, med tre stora fönster på var sida. Alla fönster hade träluckor, och på kvällarna gick pappa ut och låste dem utifrån. När det sen blev morgon så öppnade vi dem igen.

Vi hade två rum. Ett hette "harem" - det var för husets kvinnor och om det kom några andra kvinnor på besök. Det andra var mycket stort. Golv och tak hade lagts med största omsorg, och rummet var rent och fint. Och så hade vi ett stort kök med.

Framför huset gick en vacker gata, och där brukade en massa hästskjutsar fara därförbi.

Vi bodde i det bästa huset i hela Laloxlı.

Vi hade en betjänt som kallades Alo Gogel, och så hade mamma en kökspiga, en kvinna som hette Zora Keremî. Vi hade tolv kor och två hästar. Hingstens namn var Sodano Besh och stoet hette Sosike. Sen hade vi tre par oxar och en buffel.

Alî Ulash hade dödat många män, han var farlig och efterlyst. En dag hade soldaterna omringat honom i ett hus. De ropade på honom att ge sig och komma ut, men han vägrade. Då förde de fram en halmstack framför dörren och tände eld på den. Men Alî öppnade, vräkte undan halmen med sitt gevär, öppnade eld mot dem och tog sig loss.

Efter det tog han sig till Qers.

Men efter en tid blev han gripen. Sex eller sju år satt han sen i fängelset i Qers. Så en dag fick han veta att det fanns en xormek i Laloxlî. Han gav ett brev till en fångvakt och sa:

"Skicka brevet till Laloxlî. Där finns en familj xormeker. De är släkt med mig. Jag vill att familjens ledare kommer hit och träffar mig."

Brevet kom fram till pappa, och han for dit och träffade Alî Ulash i fängelset. Där sa Alî till honom:

"Jag har 18 dagar kvar och det orkar jag bara inte med. Kan du inte ordna någonting så att jag kan få komma ifrån det här stället lite fortare?"

Pappa gick hem efter ett får och gick dit igen. Men när han kom tillbaka ville inte vakten låta honom komma in.

Alî Ulash såg hur det var och skrek:

"Hörru din jävla fångvaktsidiot, ta och släpp in honom! Han är av min släkt, fattar du inte?!"

Då släppte vakten in pappa, som lämnade över fåret till honom och sa:

"Ge fåret och den här ansökan till åklagaren. Min önskan är att Alî Ulash slipper härifrån några dagar innan strafftiden gått till ända. Han är släkt med mig. Häromkring känner man mej väl, och jag tar fullt ansvar för honom."

Vakten lämnade fåret och ansökan till åklagaren.

Och han lät Alî Ulash gå.

15.

Min bror växte upp. På realskolan träffade han en flicka som hette Çile; av klanen Butk. Innan hon träffade min bror var hon förälskad i en annan kille, men nu när hon träffat min bror så övergav hon den andre. Min bror kom hem och sa till mamma:

"Jag har hittat en flicka att gifta mig med. Ni måste gå med till hennes hem och be hennes far om att ge mig hennes hand."

Vi gick. Men då hade flickans förra fästman fått höra att vi skulle dit och fria så han tog sin familj och gick dit han med.

Så det blev auktion. Priset blev högre och högre. Till slut så gav vi en högre brudköpssumma än vad de gjorde och fick henne. Hon förlovades med min bror.

16.

En dag så gick några flickor i grannskapet ut på ett berg för att samla ljung. Ljung, det hade vi att göra borstar av. Jag följde också med. Det var när jag var tretton år.

Vi hade fått ihop en del, då vi plötsligt fick se fyra män. De red fram till oss och grep mig. Jag sa:

"Vad är det ni gör? Släpp!"

En av dem sa:

"Vi tänker röva bort dig"

"Varför ska ni det? Släpp mig!"

En svarade:

"Vår kamrat vill gifta sig med dig. Vi hjälper vår kamrat."

Det var Usuf de menade, en lolan. Men då sa jag:

"Era småvalpar! Jag är bara en liten flicka och han är över tjugo, alldeles för gammal. Jag vill inte!"

Flickorna kom och försökte hjälpa mig. Då slog männen till dem en smula, så att de sprang undan. Då tog jag guldsmycket från huvudet och silverbältet, och kastade över till flickorna. Och så skrek jag:

"Skynda er till min mamma och säg åt henne att hon går till gendarmerierna och anmäler dem!"

Det var eftermiddag då de rövade bort mig. Senare på kvällen kom det en trupp på tolv gendarmer från Selim Köy som grep oss och förde med oss hem till byfogden i Salta Corêne. Därefter gick min mor till Selim Köy och anmälde vad de gjort och sen satte hon mig efter sig på hästen och tog med mig hem.

Usuf tillhörde lolanerna. I Laloxli fanns bara tre xormekfamiljer; och lolanerna var många fler. Snart samlades alla lolaner framför vår dörr och började skrika hotelser åt vår familj:

"Ge oss vår brud! Annars ska ni allt få se!"

Mamma och pappa höll mig i handen. Men lolanerna grep mig i den andra och alla drog i mig; så att armarna höll på att slitas loss.

Men så kom det en annan man, och han sa:

"Vad gör ni?! Flickan vill ju inte gifta sig med eran grabb!"

Han räddade oss från lolanerna och sen tog han för säkerhets skull med oss hem till sitt. För alltihop hände när min bror var i Erzurum; det var vid ett av de tillfällen då han farit dit för att sälja virke.

Medan pappa var hemma gick mamma till gendarmerierna igen och anmälde lolanerna. Hon sa:

"Vi är rädda för dem. Vi känner oss inte säkra. De är sextio-sjuttio familjer och vi xormeker är bara tre. Och de vill röva bort min dotter."

Underofficerens namn var Rufet. Han blev förbannad på lolanerna och sa till dem att:

"Om det händer den här familjen något galet så gör jag mos av er!"

Nästa dag samlade lolanerna sina främsta. De gick hem till oss och la fram sin sak:

"Pojken älskar den här flickan något så väldigt. Ni får be om vilken brudköpssumma som helst. Vi är beredda att betala."

Pappa sa:

"Jag vet inte. Vi måste vänta på min son. Det är viktigt för mig vad min son tänker."

Nästa dag kom min bror tillbaka från Erzurum. Han sadlade hästen, och satte mig efter sig på den och så gav vi oss iväg. Men innan vi för ropade han åt lolanerna:

"Jag tar syster min till gendarmeriet. Ni ska aldrig få henne, era

odugliga kräk! Det ska ni allt få se! Fan ta er – jag ska ta mig djävulen knulla era döttrar och fruar!”

17.

Det var februari och började bli vår, men det såg illa ut. Vi hade inget hö kvar till våra djur. Pappa köpte lite hö i Çuxure och förde djuren dit. Çuxure, det är en by nära Peneke. Efter ett tag sände pappa efter min bror. Han meddelade att:

”Jag behöver min son så att vi kan driva djuren hem till byn igen.”

Han gav sig iväg, men överraskades snart av en snöstorm så att han inte kunde fortsätta utan tvingades hem igen.

När han kom hem så hade han ont i ögonen. Mamma la på olika medikamenter, men inget hjälpte. Hans ögon svullnade. Han led i sju dagar och dog på den åttonde.

Mitt i arbetet med det blev det en kollossal snöstorm så att hela byn blåste igen. Man kunde inte ens gå över till sina grannar.

Nästa dag var det lugnare. Någon gick över till Çuxur och berättade för pappa. Han kom hem och vi begravde min bror.

När begravningen var över och vi var hemma igen, då kom hans trolovade Çile över. Hon hade svart slöja över huvudet och gick in och sa:

”Jag gifter mig med pelaren här, mitt i erat hus! Jag ska stanna här tills håret vitnar! Jag lämnar det aldrig!”

Pappa sa:

”Lyssna på mig min dotter. Min fru föder inte fler söner. Vem ska du gifta dig med?”

Hon sa:

”Folk har sagt att du har en bror.”

Min farbror var ung, bara 22 år, och halvbror till min far, de hade olika mödrar. Han hette Dursun och var lång, smärt och snygg.

Pappa gick och hämtade honom och de förlovade sig. Kort därpå ordnade vi bröllop och hon flyttade in.

En dag smög sig Alî Ulash in i vårt hus och stal mina kläder, mitt huvudguld och mitt [silver]bälte. Lolanerna hade givit honom en ko och den kalv som kon hade och sagt honom så här:

"Hjälp oss, så vi får vår brud tillbaka. Deras son ville inte låta oss få henne och därför vägrar också hennes mor att skänka oss sin dotter."

Då sa pappa till mamma:

"Hördu, det här ser illa ut. Vi får nog ta och ge flickan till den här gamle hundens son. Annars gör de korv av oss."

Men mamma sa:

"Aldrig i livet att jag ger dem flickan. Det är min sons testamente."

Mamma gick och klagade för gendarmerna:

"Nu sedan min son har dött så kommer lolanern hem till oss och bråkar om vår dotter. De försöker röva bort henne mot vår vilja."

Då tog de mig till rätten, samtidigt med han som ville äkta mig. Domaren sa:

"Flickan är ännu för ung för att gifta sig. Först måste hon bli giftasmogen. Sen får hon bestämma själv vem hon vill ha."

Men när vi kom hem från rätten så fortsatte ändå lolanerna att hänga sig på och trakassera oss. Alî Ulash var med bland dem och hotade:

"Ge dem flickan annars är ni dödens!"

Då blev pappa rädd och lämnade mig till dem.

Det var mars när kom jag dit, men i april så rymde jag därifrån. Jag har aldrig tyckt om Usuf.

I tre års tid, varenda dag, så hade vi problem med dem. De stal vår oxe, de stal våra lamm och andra djur. Till slut tvingades pappa att föra oss därifrån. Vi flyttade till Sarîqamîsh, där myndigheterna gav pappa jobb.

Då anmälde lolanerna pappa för polisen och sa:

"Han för bort sin dotter härifrån för att gifta bort henne med den där rövaren Alî Ulash. De är släkt. Båda är xormeker och därför hjälper han hela tiden Ulash."

Det var på Atatürks tid, och det var en svår tid. Det var en mängd konflikter överallt. Hela tiden var det soldater som avrättade rövare och efterlysta. Ismayilê Temi avrättades, Kamilê Zeni avrättades, och en överste tog min pappa och sa:

"Zaza*, vi ska döda dig! Det sägs att du är vän med Alî Ulash!"

Pappa sa:

"Det stämmer inte, det är förtal, det är inte som man sagt till er. De som anmälde mig har ont i sinnet. De är 60-70 familjer och vi är bara vi. Jag är helt oskyldig till det man säger. Ni kan fråga lokalguvernören där jag arbetar."

Lokalguvernören var alevitisk alban. Han kom och sa:

"Jag tar ansvar för denne man. Jag är säker på att han är utan skuld."

Han räddade pappa och vi stannade i Sarîqamîsh.

Atatürk och hans fru kom till Sariqamîsh. Hela vägen från bron mot Qers och fram till Sarîqamîsh så hade myndigheterna lagt fullt med mattor på vägen. Frun var med i bilen. Och så hade de en svart chaufför.

19.

Armén kunde inte få tag på Alî Ulash. Han bodde i Çatax, så armén gav folket vapen och sa åt dem att de skulle gripa honom. Men Cataxborna tyckte om honom så därför hände ingenting.

Men sent en kväll när solen gått ner så blev Alî Ulash hungrig och sökte upp några av Çataxs herdar. Han sa:

"Jag är hungrig. Slakta ett litet lamm till mig."

Herdarna gjorde så och stekte det över elden. Alî åt. Sedan sa han:

"Jag vill ha vattenmelon! Hämta en sån till mej från byn."

Och en av herdarna gick dit för att hämta den. Men när han återkom från byn så hade han sällskap av tjugofem beväpnade män.

Alî tog sitt vapen i hand. Han var stridsberedd.

De väpnade byborna sa:

"Alî, vi är dina vänner. Det var länge sedan vi hörde din vackra röst. Om du tror på Gud, så sjung då för oss. Om du tror på Gud, så sätt händerna bakom öronen och höj din vackra röst. Här är en säker plats där du inte behöver vara rädd."

Så Alî Ulash satte sej på marken, la sitt vapen i knät och började sjunga. Då plötsligt, så grep de honom. Innan de övermannat honom kämpade han mycket, men sedan band de honom till händer och fötter.

De tryckte ner hans ansikte mot den varma glöden. Alî sa:

"Snälla ni, tortera mig inte. Jag har alltid varit ärlig. Jag är "Alo", jag är berömd och efterlyst. Jag har dödat många, jag är känd. Men jag har aldrig torterat! Skjut mig och döda mig på en gång."

De svarade:

"Din jävla Kizilbash*, nu ska du minsann inte slippa undan. Vi ska allt ge dig tills du dör!"

Då sjöng Alî sin sista sång:

".... ack för mig, ack för mig,
Må världen dra åt helvete
Nu skulle Alo Tiger allt behöva
två unga män av familjen Fero här....."

De plågade honom tills han dog och sen förde de hans lik till Sariîqamish.

Min pappa kom och sa:

"Har ni hört, de har haft ihjäl Alî Ulash."

Alis fru och son Axa kom från Çatax. Axa var tio år. De gick och tittade på kroppen. Eftersom ansiktet var förbränt så tog de av strumporna och identifierade honom efter hans födelsemärke på foten.

När Axa kom därifrån ropade jag till honom:

"Du, var det din pappa?!"

Han svarade:

"Jo. Det var min pappa, det var min Alî!"

*

Kort därpå red två unga män in i Sariîqamish. Båda var långa och smärta, bägge hade klockkedjor hängande i västfickorna. När de kom fram till vårt hus såg de pappa och ropade åt honom:

"Hej du, vackre man, vi hörde att Alî har blivit mördad. Stämmer det?!"

Pappa svarade:

"Ja, mina herrar, det är sant.... och vilka är då ni, mina herrar, vilka är ni?"

En av dem svarade:

"Vi är två unga av familjen Fero, och kommer ifrån Qaxizman."

De fortsatte till magistraten och betraktade Alis lik. Och därefter red de vidare igen.

20.

En dag gick jag och kommandantens fru Bahrîye över till gården Meyret. Där var det en kapten som fick syn på mig. Då gick han till guvernören och sa:

"Den där flickan älskar jag. Hjälp mig att gifta mig med henne."

Kommandanten brukade kalla mig "Kurdiska damen". Han pratade med min pappa och sa:

"Skänk flickan åt kaptenen."

Pappa sa:

"Jag har bara två döttrar. Jag vill att bägge ska gifta sig med män som stannar kvar i familjens närhet, för jag vill att de ska vara nära mig när jag dör och att de ska begrava mig. Jag vill inte skiljas från mina döttrar!"

När kaptenen fick höra att pappa inte accepterade något äktenskap så omringade han vårt hus med sina soldater. Han tog mig trots pappas svar. Efter ett år blev jag gravid och han gav sig iväg. Några månader senare födde jag min dotter Perixane.

Jag gick hem med den lilla till min pappa och han tog med oss allihop och flyttade till Bayburt. Där träffade pappa en soldat som var på permission från Erzingan, och pappa frågade honom om han visste något om kapten. Han svarade:

"Ja, jag var med honom. Han är i Erzingan nu, men snart far han iväg till kriget i Dersîm."

Pappa spände hästarna för vagnen och pappa, mamma och jag åkte till Erzingan och gästade Güzel Dede.

Güzel Dede sa:

"Kaptenen är en av de som jag är pir* för."

Han skickade en man efter honom.

Han kom, såg mig och sin dotter Perixane, som bara var två månader då. Han sov hos oss den kvällen.

På morgonen nästa dag sa han:

"Ni hade inte behövt komma hit. Vi åker till kriget i Dêrsim. Atatürk gav order, vi måste dra ut i strid."

Så han for dit och samma dag åkte vi tillbaks till Bayburt. Om han dog eller överlevde, vet vi inte, för vi fick aldrig mera höra något av honom.

LIVET I VARTO

21.

Min farbror for till Istanbul och stannade där ett år. Och vi flyttade till Erzurum från Bayburt. När farbror återvände från Istanbul var hans fru inte hemma. Hennes bror hade tagit henne till Laloxlı. Farbror stannade hos oss i två eller tre dagar, och sen for han till Laloxlı för att hämta henne. Men när de återvände var han sjuk och snart dog han.

Då kom min morbror från Varto och hämtade oss.

När vi kom dit såg vi vilka oxar de hade. Pappa sa:

"Stackars dem. Jag tror att deras oxar dött, för de håller sina kalvar i arbete."

Men lite senare fick vi veta att deras boskap faktiskt var så små. Våra var av sorten malakar. Vartos tjurar nådde inte upp på våra kor, och därför blev de inte i kalv på tre år.

Det var en man som hette Heso Çolax. Han var kusin till mamma. Han skrämde oss och sa:

"Det här är Varto. Vartos män är blodtörstiga. De kan döda eran pappa. De kan röva bort er. De kan ta och röva bort er fast de redan har sina fruar."

Han lurade min syster Zora, och gifte bort henne med Kek. Hon var bara ett barn, var bara tolv år. Kek var mycket fattig. Han hade inte ens en madrass i sitt hem. Han hade växt upp utan föräldrar och hade fått slita åt andra hela tiden, och bland annat hade Kek varit herde hemma hos min mammas första man, i Qers.

Ett par grabbar från familjen Fero ville gifta sig med mig, men pappa accepterade dem inte.

Men så lurade morbror mig och gifte bort mig med Elî. När jag sen kom hem till Elî så såg jag att han inte hade ett enda dugg i sitt rum. Elîs pappa hjälpte sin brorson att bli gift, men inte hjälpte han sin egen son inte. Hela tiden sändes han på arbeten i Mush, men allt vad

pengar som han sen drog hem, det la de beslag på för egen del. Och innan pappa ens hade hunnit komma dit för att hälsa på så kastade de oss ut ur huset. Då gick vi till vår misayib*. Han hette Mego Lolij.

Medan vi var där kom pappa hem till Elis far. Han trodde att det var där vi var, slog sig ner en stund och frågade sedan:

"Var är min dotter."

Då svarad de:

"De har flyttat härifrån, till sin misayib."

Sen gick pappa dit han med.

Efter en tid byggde vi ett hus och flyttade dit. Pappa och mamma stannade hos oss. Vi levde tillsammans. Sedan födde jag en dotter. Hon blev två år, men sen en natt började hon att hosta, och hostade hela natten. Eli tog henne i sin famn. Hon dog i sin pappas famn.

22.

Eli brukade göra små figurer i lera. Det var baggar, hästar, människor, insekter, ja allt möjligt... Vi brukade färga ull. Det som blev över efter färgningen brukade Eli ta och måla sina figurer med. Figurerna som han gjorde var väldigt naturtrogna. Öron, svansar, hår och allt; allt var precis som på det de föreställde. Hans små baggar tex såg helt riktiga ut, med sina vassa horn och allt, ja det var som om de just skulle till att röra sig.

Fast jag brukade säga :

"Du är ju vuxen ju. Skäms du inte över att hålla på med sånt där?"

Han brukade svara:

"Äh, du fattar ingenting."

En av figurerna hade vi länge. Jag hade den i fönstret, men en dag var det ett av barnen som tappade den så att den gick sönder.

Det var nästan som om han hade det till yrke. Han höll jämt på med att

ta hem lerjord, sålla och mjuka upp, och sen satt han och gjorde sina figurer med det.

23.

Det var en man som hette Silêman Carîye** och hans mamma var slav hos Husên beg i Dêrsim [Det var på 1800-talet]. Sileman var där en tid, men sen tog han beg Husêns fru och rymde med henne. Han tog henne med sig till Kuzik, till sin storebror. Han hette Memê Carîye. Memê sa:

"Ta den här kvinnan och rid hem till Gedug Axa*. Bara han kan ge dig skydd."

Sileman tog med sig henne till Gedug Axa och Gedug Axa gav dem ett hus i byn Reqasa. Det var precis i närheten av var vi bodde.

Ett uppbåd från Dêrsim kom till Kuzik. De omringade Memê Carîyes hus. Nu hade Memê gift sig och hans fru hade fött en pojke. Han lyfte fram pojken och ropade:

"Detta barn är helige Alis duva. Döda bara inte honom. Ni får döda alla oss andra, bara inte honom."

En av de beväpnade männen slog den lille i huvudet med sin gevärskolv. Barnets hjärna rann ut genom näsan. Sen tände de eld på huset, och Memê Carîye brann inne med hela sin familj. Därefter red uppbådet tillbaks till Dêrsim.

Nästa dag red ett uppbåd xormeker, väpnade män från familjerna Fero och Pircan, till Dêrsim. Där omringade de beg Husêns hus.

Husên beg sa:

"Jag har en dotter som är förlovad och som snart ska gifta sig. Det enda jag begär är att ni inte dödar henne. Ni kan döda alla oss andra om ni vill."

Xormekerna lät flickan komma ut, genom skorstenen. Och de sa till henne:

"Du är som vår syster och mor. Var inte rädd, vi tänker inte döda dej."

Sen dödade de alla andra i huset, utom flickan.

** Ordagrant: Sileman Slavinnans son

Eftersom min mamma inte kunde få några fler barn tog pappa sig en ny fru. Så tog vi ett lamm, och gick barfota iväg till Goshkar Baba*. Där offrade vi det och bad för att pappas nya hustru snart skulle få en son.

Sen gick pappa iväg två gånger för att hämta Zora min syster. Men xiranerna där hon gift sig nekade till det. Det var när jag väntade Hesen min son.

Då red jag iväg till Xunus, till Kek, men han var inte där. Då jag tog henne med mig på hästen, ut ur Xunus. Så stannade vi till hos en bekant. Dit kom Keks svåger och sa:

"Xormekiska, att du bara vågar komma och ta bruden ifrån oss!"

Jag svarade:

"Jodå! Det törs jag allt!"

Svaret var:

"Xormekiska; du en kvinna - tror du att du bara kan ta bruden alldeles sådär och bara rida härifrån?"

Min revolver var alldeles full med patroner och hängde här på min högra sida. Jag sa:

"Det törs jag allt, ta min syster med mig. Försöker bara hindra oss så får vi se vem som vågar mest, ni karlar eller jag!"

Han tittade på vapnet sa:

"Oj, oj, oj då. Är du en riktig krigare du?"

Jag sa:

"Strid med mig så får du se!"

Han skrattade och sa:

"Men det är ju en annans fru som du utan lov tar med dig!"

Jag sa:

"Vad då 'tar med mig en annans fru'?! Vad menar du med det! Det är ju min syster! Två gånger har pappa kommit hit för att hämta henne, men han fick inte, och nu kom jag för att göra det. Min pappa har sagt: 'Allt vad jag har ska skiftas ännu mens jag lever. Tingen jag har, djuren jag har, allt jag har. Mina döttrar, i morron är jag död, låt oss skifta det här tillsammans.' Det är därför som jag har kommit hit för att hämta henne."

"Gör som du vill!" sa han då.

Så tog jag henne med mig och red hem.

På den tiden kunde jag rida vilken häst som helst. Jag har tom spelat cirit* med män. En dag skulle hela byn gå till Goshkar Baba. Jag och Zora min syster ledde fram hästarna till huset och sen satte vi upp. Vi hade klätt oss fint och så satte vi av i full galopp efter de som redan gått. Qawaz hörde oss och gick ner till den stora stenen för att titta på oss, och sa:

"Så stiligt Welê Bazares döttrar rider idag! Det är som om de vore ryska kosacker."

*

Jag födde min son Hesen till jorden och min mor tvättade den lille. Pappa kom och sa:

"Jag är lycklig över att min Sedefe fått en pojke. Jag är så lycklig över att mina öron får höra skrik från ett gossebarn här i huset!"

Pappa höll på att bygga ett tröskverk. Men innan det var klart blev han sjuk. Efter tre dagars sjukdom dog han på den fjärde.

På ena sidan av pappas kropp satt jag, och på den andra satt Zora. Vi sjöng sorgesånger hela natten tills det blev morgon.

Vid samma tid var det en främmande man i byn. Han kom från Mush och var kompanjon med familjen Hesena. Han hade kommit för att ta hand om sina djur. När vi sjöng över min pappa så passerade han utanför fönstret. Han hörde våra röster och kom in och sa:

"Snälla Zerê, förklara för mig, vad är det för flickor som sjunger?! Är de tranor, är de svanar eller är de människor? Du Zerê, du måste lova mig att när jag dör så kommer ni och sjunger för mig också! Du döde man, å vad jag avundas dig för sådana döttrar!"

*

Efter pappas död så rymde hans nya fru med zigenarna.

Seyîd Nesemî var en märklig man. Han kom till den lilla staden Xunus och stannade där några år. Det hände förstås lite grann, men där förstod de aldrig vad slags figur han var.

Så flyttade han och kom till byn Requesa, hos Gedug aga.*

Många gånger kom han hem till oss tidigt om morgnarna, öppnade dörren och sa:

"Hörrudu din svarta valp, har du bakat någon kete *?"

Jag brukade svara:

"Käre Piro,* varsågod och sitt så ska jag baka några åt dig."

Jag brukade baka kete snabbt, koka te och säga varsågod. För det mesta åt han det snabbt och gick. Och efter två-tre dagar brukade han komma tillbaka.

En gång, en tidig morgon kom Seyîd Nesemî medan jag och mamma ännu låg i vår sömn. Eli var inte hemma. Dörren var säkrad med en bom. Plötsligt fick vi höra hur bommen föll ner med ett "klonk" och hur Seyid Nesemi kom in i huset. Han hade en påk i handen och stoppade den i härden, så att den fattade eld. Vi blev rädda, men då sa han:

"Var inte rädda, mina flickor. Jag skickar inte min [djinn] Dewrêsh-mali på er."

Han satt där en stund och sen gick han ut. Utanför vår dörr stod ett träd. Det lutade han ryggen emot. Och efter en stund började han sjunga:

"Jag sökte min kära, men hon var inte där
Upp för pelarn i husets mitt, upp över mig.
och jag ramla rakt mot spiseln ner
och genast för då en tand i kras
Sen gick jag och fråga domaren, hundens son:
- Vad kostar detta blod ifrån min tand?
Domarn sa: -Tandens värde är, din kära här.
Min bror, min bror, vad ska jag göra.
Problemen många, men alls inget rum.

Jag gick och såg min kära under en kolonn
Med schaletten nere, över sina nöttbruna ögon
Ack så stora sköna ögon som hon har!

Och över dem , går brynen som ett valv
O Gud, låt mig få det svar som i drömmen är:
Sommardagar tre och så höstenätter fyr´ med dig
Min bror, min bror, vad ska jag göra.
Problemen många, men alls inget rum."

Medan han sjöng så höll han den brinnande påken i näven, viftade med den och snurrade den runt i luften. Sen fortsatte han till byn Sofiya med den brinnande påken. När han kom dit stoppade han ner kloka gumman Pira Sofiya* i hennes ugnsgrop och svedde henne lite grann på elden. Han satte hennes mössa på huvudet och sa:

"Hon bara håller på och lurar er. Hon är en häxa, låt mig bränna henne."

Med sin brinnande påk i handen gick han hem till Hesen agas son Eli, knackade på dörren och skrek:

"Eli, tjuvstryker, ta och öppna din dörr!"

Då öppnade de och släppte in Seyîd Nesemî.

*

Mehemed agas morbror, Xalit, tog sina djur och gick till myndigheterna i Xunus för att betala en mindre skuld på kontoret. När han återvände fick han med sig en av xunusbornas lammungar. Mannen som ägde djuret kom efter honom. Xalit nekade till att ha tagit något lamm. Då gick ägaren till seyîd Nesemî och klagade:

"Min pir*, Xalit har tagit min lammunge och vill inte ge tillbaks den."

Seyîd Nesemî svarade:

"Ta hit Xalit med detsamma."

Xalit kom och pir Nesemî sa:

"Min son, tog du hans lammunge med dig när du gick?"

Xalit sa:

"Min pir, min pir, lammet är mitt, lammet är inte hans."

Pir Nesemî sa:

"Men han känner ju igen sitt märke. Varför lämnar du inte tillbaka det?"

Xalit sa:

"Pir, lammet är mitt, och inte hans! Jag svär vid dina föräldrars huvuden att lammet är mitt."

Seyîd Nesemî sa:

"Gå genast! Gud kommer att straffa dig."

Nästa dag hörde vi att Xalit blivit svårt sjuk. Han led i två dagar och dog på den tredje. När han dog blev hans kropp alldeles svart.

*

Vi och pir seyîd Nesemî odlade vete ihop på vår åker. Han lämnade sin part av utsädet. När vi skar och tröskade vetet var han också med. Han satt vid oxvandringen och plockade upp de ax som föll utanför tröskverket och kastade dem tillbaka in igen. Han var med oss och delade vetet, tog sin del och gick.** Nästa dag blev han sjuk. När han dog var det vår. Han fick sin gravplats bredvid farbror Is.

Efter ett par år dog också min svärfar farbror Xalit. Det var hans yttersta vilja att han skulle få ligga bredvid Seyîd Nesemî och där lade vi honom också.

26.

När det var Hawtemal* brukade vi gå och hämta stenar och lägga framför elden: En för mamma, en för pappa, en för varje barn, en för katten och en för hunden. För var och en i familjen så la vi en sten.

Vi brukade laga god mat. För det mesta gjorde vi zervet: Då gör man först en vetedeg och formar den till ett stort runt bröd. Sedan lägger man brödet på spishällen och sen ovanpå det en stor tallriksformad bakplåt. Efter det lägger man glöder på plåten, mycket glöd - ja, det är så man gör. Det blir stora bröd med kraftig skorpa.

När brödet är klart så tar man en kniv, skär av överskorpan och tar ut innanmätet. Då blir brödet som en stor djup tallrik. Så putsar man det på insidan med lite yoghurt, och stoppar tillbaks allt man

tagit ut. Det blir som ett litet berg. Har man honung hemma så häller man på lite sånt också, annars var det bara vispad yoghurt med vitlök. Därefter häller man smält smör över brödet, så det fräser. Då sväller det upp. Sen tar man en sked och börjar äta – och då är man fast, för sen kan man aldrig sluta!

Alla bjöd varann på middag. Ovänner försonades. Det blev cemat.*

Och sen när hawtemal var över så var det dags att gå och lyfta på de stenar som vi lagt runt spisen. Om vi då såg en myra eller någon annan insekt under någon av stenarna, då trodde vi att den som hade den stenen, det var familjens lyckobringare.

Bakgrund:

Enligt sägnerna var Alekber svinaherde åt den grymme Cuhud ** och blev kär i hans dotter. Flickan älskade honom också och så rymde de sin väg. De slog sig ner i en hydda men Cuhud fick höra vad som hänt och skickade sina soldater efter dem. När det sen blev strid dödades både Alekber och flickan.

Och sedan dess, så varje gång det blir hawtemal, då stiger deras gravstenar upp i luften och svävar över gravarna i dagarna sju. Sedan när hawtemal är över då dalar de tillbaka ner igen.

27.

Byn hade en bergsslätt som hette Çelker.** När snösmältningen satte in så blommade dettusentals med olika växter och blommor; violer och en massa mer. En del av dem brukade vi ta och göra té av, och det doftade fantastiskt gott. På Çelker hade vi mynta, kenger [stickkronärtskockor], xilok, piçok, sungê kinkorî [en sorts svamp], rabarber, mar-

** Cuhud, "Djuhud", motsvarar ungefär namnet Judas

** Bergsslätt motsvarar här svenskans fäbodvall. Çelker är dessutom möjligen en gammal vulkankrater.

shing, "björnlinser", nypon, bergsäpplen, bergspäron. So[selleri], son brukade bli väldigt stor, med sina blommor i toppen. Vi brukade plocka den, skala och äta, och så brukade vi göra inläggningar. I Çelker hade vi även mendike – den var söt som socker, och vi skalade och åt!

Varje vår brukade vi fara upp till bergsslätten och stanna där [omkring] förtio dagar. Men det var inte alltid så lätt att komma dit, för våra oxar var inte snälla jämt, och ibland så hoppade de till när de gick. Då blev Eli i regel rasande och ibland bet han oxarna i örat eller svansen. Sen svor han över alla oxägare; fast han var en sådan själv.

Jag brukade inte bry mig, utan bad honom ta det lugnt.

Men då blev han ännu argare och grälade:

"Se så fint! Alla grejjer vi har med oss har gått sönder och bruden, hon bara rider iväg utan att ge mig hjälp!"

Och då sa jag:

"Jaha! Du kan väl plocka upp det som fortfarande är något att ha. Och nästa år så tar du oxar som har lite mer vana!"

När vi kom till vår del av Çelkerbergen, så byggde vi enkla hyddor och flyttade in. Sen mjölkade vi våra djur och gjorde smör och ost, och la upp det i förråd för vintern.

28.

Vi hade en granne som hette Besa Çarekije. Hon var vänlig mot mig precis som min kusin Hediya. Och Harsa Gedugî var bra, precis som Fate. De var snälla allihop. Men de andra grannarna var hemska mot mig.

Uppe i bergen tex, där slog Memê Xelili mig nånting hemskt, fast det var när jag väntade min son Yashar. Men då satte mamma skinnet av en nyslaktad lammunge på mig, och så tog hon en kniv och skar upp de värsta blånaderna och tog ut det levrade blodet. Det räddade mitt liv.

Jag var utböling och byborna avundsjuka. Jämt och ständigt förärvade de min trädgård, stal och åt upp mina höns, och, ja; de brukade t.o.m. stjäla av min boskap.

Den första jordbävningen var 1946. Det var på morgonen. Eli höll på att släppa ut djuren. Jag och min Perixane, min Hesen, min Cemîle, min Yashar – vi låg alla och sov. Yashar var bara två månader. När jag kände att marken rörde sig så rusade jag tvärs över rummet fram till barnen och bara slängde mig över dem. Samtidigt föll taket in på den sida av rummet där jag förut låg. Men på vår sida av rummet klarade det sig.

Innan det började, så hade Eli lämnat djuren på bete och börjat gå hem igen. Han såg en kalv i trädgården, och började jaga bort den därifrån. Det var då det satte igång.

När vi pratade om det längre fram så brukade han säga att marken mullrade "*gim, gim, gim*" (dån, dån, dån), och att det gungade så att han inte kunde söka skydd.

Sen hörde jag hans röst utifrån:

"Oh, mina barn och min familj! Nu dog de allihop, oj oj oj. Å min familj, bara jag klarade mig och är ensam kvar!"

Då stack jag ut huvudet genom fönstret och ropade:

"Kom, kom, vi klarade oss allihop!"

Han svarade:

"Måtte du bli blind! Sover du fortfarande?"

Men med hans hjälp kunde vi snart ta oss ut allihop; och vi hade klarat oss utan skador varenda en.

Men annars dog nära hundra personer där i vår by. Hela Memê Qijis familj, allihop. Och i familjen Hesena var det nio. Memê Xelils fru Heze och hans fyra söner dog - bara en av de fem, Riza, överlevde. Hans hals hade fastnat mellan två stolpar. Jag räddade honom.

*

Efter jordbävningen gifte jag bort min dotter Perixane med Mist [Mistefa]. Hon var bara tolv år. Men det gick tre-fyra månader utan att Mist kunde röra henne. Det var hans förra hustru som hade gjort något trolleri. Men då gick hans släktingar till henne och bönade. Kvinnan sa:

"Jag stoppade in en sak i en bit filt och la i hålet över ytterdörren. Ta ut den därifrån."

De gick dit och drog ut filten ur hålet och vecklade upp den. I den låg en kula som var doppad i djurblood.

Sen på våren kom min Perixane hem till oss. Då hade hon blivit gravid och var ännu mera ljus och fin och rund än förr.

29.

En vinter en gång så vaknade jag mitt i natten av ett underligt flammmande ljus. Det var röda och gröna strålar som kom och gick över eldstaden och runtom dörren. Jag puffade till min man Eli och sa:

"Titta, titta - dörren flammar! Vad är det för nåt?"

Men han grymtade bara:

"Hmf. Ta det lugnt, du drömmer..."

Jag fortsatte:

"Men se på dörren - vad är det?!"

Men han struntade i mig och somnade om, och snart somnade också jag. Fast efter ett tag så vaknade jag igen och såg att strålarna var kvar. Jag steg upp och tittade. De var röda och gröna, och dansade lite, och sen for de iväg upp genom skorstenen.

Nästa morgon sa jag till Eli:

"Jag såg ett väldigt mystiskt ljus. Kanske Gud vill ha ett offer, kanske Gud vill oss något."

Men Eli vägrade offra. Nästa kväll när Cemile och Hesen, våra barn, var ute så kom de tillbaka in och sa:

"Mamma, det är två lyktor som lyser uppe på vår vägg! De dansar fram och tillbaks! Den ena är grön och den andra är röd!"

Då bad jag Eli offra ett lamm. Men Eli brydde sig inte. Då vädjade jag till honom; snälla, snälla, snälla, gör det. Så dog geten, men han nekade igen. Sen sjuknade kon in och dog. Då vädjade jag till honom:

"Offra ett lamm, snälla du!"

Men han sa att han inte tänkte offra någonting.

Därefter dog vår ox. Jag bad Eli. Han svarade:

"Nej."

Sen for kalven.

En tag därefter gick Elî till skogen. Där mötte han en björn, och björnen skadade honom så allvarligt att han var nära att dö. Några bybor förde honom hem. Jag satte mej intill honom och sa:

"Snälla du, offra ett lamm! Det är vad Gud vill! Han blir vred på oss!"

Han svarade med svag röst:

"Jag offrar ingenting åt honom!"

Det var på den tiden som min Hesen var fjorton år. Han var duktig i skolan, han hade vackra ögon, och hans långa ögonfransar nådde upp till ögonbrynen. När någon tjänsteman kom till byn brukade han vara tolk. De brukade fråga efter honom: "Hasan**, var är Hasan Uyanik?" Det var en mycket modig pojke, full av liv.

Pojkarna gick ofta och lekte i Dala Sûre, "Röda Dalen"*. De ställde sig på axlarna på varann och byggde "pyramid". Han stod högst upp. Men då drog Silê Isis pojkar bort sina armar under min son så att han föll ner och slog huvudet i marken. När han kom hem så sa han om och om igen

"Det gör så ont, det gör så ont, det gör så ont!"

Han led av det i två dagar, och sen dog han.

30.

En dag då det var dags att ta in djuren från betet sa jag:

"Cemîle min, kan du hjälpa mig. Gör upp eld och sätt på en gryta mjölk. Jag måste ut till djuren."

Hon sa:

"Mamma, jag vill inte göra det!"

Hon var nio år och gick i tredje klass. Jag sa:

** *Hasan* - turkisk form av namnet Hesen (kurdisk form). Namnet dock ursprungligen arabiskt.

"Se så, tändstickorna ligger där borta i fönstret. Sätt fart och elda nu, var snäll och hjälp mig. Det är väl inte så svårt?"

Men hon ville inte. Jag blev arg och skuffade till henne, så att hon föll omkull. Sen satte jag på mjölken och gick ut till djuren.

På natten hörde jag hur Cemîle kved i sömnen. Jag gick fram till hennes bädd och frågade:

"Älsklingen min, varför kvider du?"

Då sa hon:

"Mamma, benet gör så ont."

Jag sa:

"Oj, har du så ont. Vad är det som hänt?"

Hon sa:

"När du knuffade mig, mamma, då ramlade jag och slog mig på benet. Mitt ben stötte mot en sten på marken."

Jag vek upp hennes täcke för att se efter men jag märkte inget. Det var inget blåmärke och inte något annat heller. Så jag sa:

"Kära du, benet ser helt och fint ut."

Men hon svarade:

"Mamma jag svär, benet bara värker. Det gör så ont så jag inte kan sova."

Då värmdes jag på lite vatten och tog en bit tvål och masserade hennes ben med det. Sen somnade hon. Nästa dag tittade jag på hennes ben igen. Det var lite svullet.

Min Cemîle kunde inte gå till skolan. Jag band om hennes ben med medicinalväxter, men det blev inte bättre. Det var inte missfärgat, men det var svullet och gjorde ont.

Min syster Zora tittade införbi. Hon var sjuk och tänkte sig till Gundemîra. I den byn bodde [Seyîd Nesemîs son] Alî Babas svärföräldrar.

Zora sa:

"Jag går dit. Där ska finnas en bra hodja*. Jag gör det för att han ska skriva en *nivîscht***. Han kan hjälpa mig bli frisk igen."

Då sa jag:

"Kära Zora, du kan väl ta hästen dit, och rida dit tillsammans med

** *Nivîscht*, en pappersresma med magisk text som man viker ihop på ett noggrannt sätt och gömmer under kläderna. Då suger den ut det sjuka.

Cemîle. Kanske kan han bota benet på min dotter med, han kan kanske se vad det är."

Så for Zora och Cemîle. De stannade där en dag, två dagar, tre dagar innan de äntligen kom tillbaka. Då sa Cemîle:

"Mamma, kan du tänka dig, jag fick medicin av dem och moster band om mitt ben med det."

Hennes ben hade börjat bli lite gult. Och sen på natten hörde jag hur hon ropade på mig:

"Mamma!"

Jag vaknade och svarade:

"Vad är det?"

Hon sa:

"Mamma, kom och titta vad det är. Det har blivit så vått under mig."

Jag gick dit och såg hur varet rann ur hennes ben. Det hade runnit iväg så att det blivit en stor pöl framför dörren.

"Neeejjjj! Måtte mina ögon tappa allt sitt ljus istället för att jag skulle se nåt sånt! Vad i himmelens namn är det som hänt med dej!?"

Hon sa:

"Mamma, nu är det bra igen! Jag sov så gott, och det var första gången på länge. När jag vaknade så såg jag hur mitt ben öppnade sig och hur allt varet rann ut."

Och snart så blev hon frisk igen.

*

Vintern gick och våren kom. En dag sa hon:

"Mamma, det är nåt i mitt ben och det är som en tagg!"

Jag tittade efter och såg att där var något som liknade en vit tagg som stack ut genom skinnet på henne. Jag tog och drog ut den. Hon bara skrek. Det var en benbit, ungefär så stor som en tumnagel.

Jag brände biten och la askan på hennes sår igen.

Sen gick det över.

Fate kom och sa:

"Ge oss Cemîle."

Jag sa:

"Fate, alla offer för dig, Fate! Men Cemîle är bara ett barn, hon bor här, hon ska ännu växa upp. Och vad menar du med 'ge oss'."

Hon svarade: "Kära faster, ta det lugnt, vi vill ha henne som brud åt min bror."

Då sa jag: "Fate, som svärdotter skulle hon behöva lyda den där härsklystna styvmamman, Xece. Hon stannar här."

Men då sa hon:

"Kära du, det är inte bara Alican som har henne kär, jag också, jag tycker så oerhört mycket om henne."

Då gick Eli till Mush för att träffa deras familj. De smorde honom med bulgurkroppjärpar* och annat gott och det föll han för. Hemma sa han:

"Hördu, jag tycker Cemîle kan bli deras svärdotter."

Då sa jag:

"Ska du ta flickan ifrån mej! Cemîle stannar här! Hur skulle det gå för henne?!"

Men han svarade:

"Kära, hos Memedalî är det bra, Memedalî är duglig, de har det gott. Vad spelar Xece för roll? Det är inte Xece hon ska lyda, husets herre det är Memedalî. Jag och han har pratats vid, och jag tycker att det verkar bra."

Då sa jag:

"Aldrig i livet! Om du ger dem henne så stannar jag inte kvar i huset. Hur skulle hon få det där?!"

Och så fortsatte vi i flera dagar. Sen sa jag:

"Besinna dej, som svärdotter står hon under dem."

Men sen lades saken fram för byns aga, Memê Xelîl. Och han sa:

"Memedalî ingår i vår släkt. Ni kan lugnt skänka henne åt dom. Hos Memedalî får hon det bra."

Så till slut antog vi budet. Min flicka med. Vi gjorde upp om brudpriset, och sen så förlovade vi dem.

Hösten gick och flera gånger kom Alican hem till oss för att träffa

henne. Det var en lång och mager grabb med stora ögon.

Så blev det bröllop. De hämtade sju berbi* [kvinnliga hedersgäster med speciell status under bröllopet]. En av dem var Pore, dotter till Serayî, och de andra kvinnorna var kurmandjer eller turkar, alla i deras område som var något. Elî slaktade en get och ett får till bröllopsmiddag. Vi gjorde en massa god mat – kött, bulgur [vetekross], ris, och aprikoskompott. En massa mat åt allihop!

På huvudet hade min Cemîle en rund brudmössa, *tuyax*. Den var gjord av papp, med fyra flor av tyll och så silver som dekor. Cemîle satt till häst, precis som de andra. Och som bruden syntes där mitt bland allihop! Hon var som en minaret! Runt om henne red alla berbier, och allihop var de klädda i vit muslin.

Sedan när jag sjöng och kom fram till "min killing, min lammunge", så grät alla med mig.

Serayîs dotter sa:

"Vilken röst, vilken känsla! Lyssna på henne, vad hon säger: 'Du som är bäst av alla flickor, Cemîle min, Du blir en främling där, Cemîle min'!"

*

Sen flyttade hon dit. Det var en storfamilj där alla bodde under samma tak. Xecê regerade över allihop. Xecê var grym mot henne, Xecê gav henne bara gammal yoghurt, Xecê tvingade henne hela tiden att jobba på åkrarna, Xecê lät inte min dotter komma fram till kaminen om vintern. Memedalî likadant. Memedalî gav henne till och med prygel.

Så blev min Cemîle gravid med sitt första barn. Hon kom och berättade det, men så sa hon:

"De kokar te och dricker. Men ger ingenting åt mig. Jag har bara att göra som jag blir tillsagd. Kan bara tänka 'hoppas de ger mig också' men jag vågar inte be om något".

Sheker var hennes goda vän. De stod varann så nära som två systrar. En dag gick Cemîle dit och sa:

"Kära Sheker, Kan du ge mig några bitar socker och lite te? Jag ska koka och dricka det sen på natten."

Sheker sa:

"Kära, ska du ha barn?"

Cemîle svarade:

"Jag bara bad om lite socker och te. Vad spelar resten för roll?"

Sheker tog fem bitar Erzerumsocker * samt lite te, som hon la på ett papper, vek ihop och gav henne.

Cemîle stoppade det i fickan och tänkte att sen på kvällen när alla lagt sig, då skulle hon gå upp och göra te.

Sen blev det kväll. Alla satt i stora rummet runt Memedali. Han sjöng och alla lyssnade. Bara Alicans lillasyster Hedaîye gick omkring lite grann. Cemîle satt i ett hörn. Hon tänkte göra te och dricka när alla hade gått och lagt sig i sina rum. Men plötsligt drog Hedaîye fram paketet ur Cemîles ficka och skrek:

"Titta här! Ni brukar ju säga att 'Det är nån som stjälar socker ur kistan här.' Det är hon som har gjort det hela tiden!"

Memedali grep yxan och gick för att slå Cemîle, men då flydde hon ut i stallet och reglade dörren. Memedali stannade utanför och svor över henne. Och därinne satt hon och skakade av rädsla.

Sen kom Xece och sa:

"Kom, kom. Det hon har tagit det har hon tagit. Det spelar ingen roll."

Till slut gick Memedali och flickan blev kvar.

*

Vi fick höra att Cemîle blivit sjuk, så jag tog bussen dit. Hela vägen dit, från Varto till Mush, så grät jag och sjöng om en sorgsen gök, så att alla stenar och träd skulle höra om min sorg. Men folket i minibussen stördes av det och till slut så sa de:

"Snälla moster, du stör chauffören med all din jämmer, och all din gråt. Nu får du ta och sluta!..."

Vid infarten till byn låg en begravningsplats. Där såg jag att det hade samlats en massa folk. Jag höll ännu på att sjunga om min gök, mina stenar och mina träd, det var så hemskt, jag höll alldeles på att gå åt. Och jag tänkte 'Min dotter är död, det är henne de begraver.' Så jag skrek att de skulle stanna bussen, hoppade av i farten och sprang fram mot dem och skrek:

"Gud i himmelen, det är väl inte min Cemîle ni har begravt?"

De svarade:

"Menar du Memedalís svärdotter? Nej, det är inte hon, utan ett litet barn."

Sen, när jag kom hem till dem, så fick jag se att Cemîle låg till sängs. Över henne låg ett slitet täcke. Och så hade hon en ljus bebis i sin famn.

Jag skrek:

"Aaj! Om jag bara hade sluppit att få se dej så här. Men hur har det gått?"

Gråtande svarade hon:

"Mamma, vad kan vi göra åt det nu? Det är mitt öde."

Xece kom och sa:

"Vad håller ni på med! Vad skriker ni om?"

Jag svarade:

"Xece, håll nu truten! Annars sliter jag håret av dig! Vad har du gjort med min dotter?!"

Hon:

"Om du tycker hon far illa, så varsågod och ta henne med tillbaka!"

Jag sa:

"Min fina dotter som ni fick, var är hon!? När jag skänkte henne åt er, då radade hela Mush upp sig och bet finger i förvåning över hur vacker hon var! Folk brukade fråga 'Men hur har hennes mor fått henne så fin - har hon haft henne instängd och matat i en bur, eller?' Ja, man reciterade suror ur koranen över hur skön hon var!"

Så jag tog Cemîle och hennes son hem med mig igen. Pojken var full av lus. Jag tvättade dem ordentligt och skötte om dem allt vad jag förmådde. Jag hämtade vatten, sjövattnet till min Cemîle, jag hämtade blad av vattenväxter, jag reste runt med henne överallt för att hitta något botemedel.

Hon blev frisk, men jag lämnade inte tillbaka henne på ett år.

Skatteindrivarna hade kommit till byn igen. De slog djuren, de skrek och vållade panik. Mehemed Agas sista fru Hezîma kom rusande:

"Moster, moster!"

Jag svarade:

"Vadnu, vad är det?"

Vi hade varit i slagsmål uppe på högslätten och sen dess så pratade vi inte med varandra. Men nu sa hon:

"Snälla du, skynda dej och kom! De håller på att slå ihjäl Qawaz, de jävla hundarna!"

Jag svarade:

"Ni är väl tillräckligt många som ni är, vad ska jag där och göra?"

Hon sa:

"Vi talar inte deras språk ... vi förmår ingenting... Snälla du, kom... En sån här dag får vi inte tjura över gammalt groll."

Jag lämnade min tvätt och följde med. När vi kom dit hade boskapen sprungit ut över begravningsplatsen.

En skatteindrivare och en rad gendarmer hade ställt upp folket på led. Men skattmasen och Qawaz stod där och grep varandra om halsen. Det var en jättelik typ, med grova händer och väldig mage. Han hade tryckt till över Qawaz hals så att Qawaz höll på att strypas. Ögonen stod rakt ut. Så jag tog en sten och slog masen i huvudet, så det stänkte av blod. Sen sa jag:

"Släpp honom! Jävla åsna och blodsugare! Tror du att det är någon av din fars oxar, va! Att du kan göra vad som helst!"

Då släppte han och skrek:

"Upp på hästarna, så sticker vi!"

Så skatteindrivarna och gendarmerna slängde sig på sina hästar och satte iväg. Jag ropade:

"Hej allihop! Ta sten, och släng på dem!"

Nästa dag grep gendarmerna mig och det blev förhör. Jag sa:

"Vad är det för lagar ni har? Byborna kan inte ert språk, de vet inte vad det gäller, ni kommer och svär över dem, förnedrar dem och deras föräldrar! Hur kan ni bara göra så!?"

Det blev jag som anklagade dem. Så de lät mig gå och vi fick ta oss hem till byn igen.

En dag såg jag hur det kom en gammal fattig man hem till oss. Han hade en smal, röd stav i den ena handen och en liten vit linnesäck i den andra. Han sa:

"Min dotter, skänk lite mjöl åt mig."

Jag stoppade fatet i en säck med majsmjöl och tänkte ge honom av det. Men då sa han:

"Nej, nej! Inte den sorten, jag vill ha av det andra mjölet."

Då fick han vetemjöl istället. När han sen gick så tryckte han sin hand mot alla säckarna med mjöl. Vi hade sammanlagt sex debo* mjöl och vi var fem i familjen och ibland var det även grannar och vänner med och åt. Våren kom, och nästa höst, men ändå tog mjölet inte slut.

Ibland kom Elís pappa och undrade:

"Säg mig Sedefe, börjar inte mjölet snart ta slut?"

Och jag svarade.

"Nej far, ännu räcker det."

Då frågade han:

"Men är det verkligen inte slut?"

Och jag svarade:

"Far, vi äter ännu av samma mjöl. Jag kan inte begripa hur det kan räcka än."

Då sa han:

"Jag tror att det var självaste Xizir* som tryckte handen mot dina mjölsäckar. Det är därför de inte tar slut."

34.

Elî var av farbror Is familj och misayib* åt min svärson Mist [Mistefa]. Han tog Xalitê Alês svärdotter och rymde. Hennes namn var Delale.

Då kom gendarmerna hit. Jag fick höra att de hade gripit min svärson Mist och börjat ansätta honom hemma hos Mehemed aga.

När jag kom dit så fick jag se att gendarmerna hade surrat fast hans fötter vid remmen till ett gevär, och så hade de ställt sig en i

varje ända på geväret och med det höll de på att lyfta upp hans ben. De skulle just till att börja slå honom under fötterna. **

Då sa jag:

"Släpp loss honom! Vad ska ni slå honom för!? Den som tog och rymde med kvinnan är varken hans bror eller hans far. Släpp honom! Ger ni honom ett enda rapp, då ska jag allt ge er så ni förblöder!"

Då släppte de Mist och han fick gå.

Sen när han gått så kom Mehemed Aga dit. Och sa:

"Herre gud! Här kommer en simpel kvinna hem till mig och slår gendarmerna! "

Jag sa:

"Behövs det, så slår jag till!"

35.

Kêyas dotter Bese var en aggressiv kvinna. Hennes man hade dött och hon bodde med sina två söner och svärdöttrar. En av svärdöttrarna, Xezale, blev sur på henne och stack iväg till föräldrahem. Den andra var Hesxans dotter, och hon väntade barn.

Ett av familjens får blev sjukt, så de tog och slaktade det. När de delade upp köttet tog svärdottern en bit hjärta och stekte över elden. Bese fick se det och sa:

"Din glupska åsna! Hur kunde du ta hjärtat och äta upp det själv? Du kunde väl ha väntat, så att vi fick allihop?"

Hon svarade:

"Jag bara tog en liten bit. Det gör väl inget!"

Sen rök de ihop och började slåss. Bese tog en sten och slog henne i bakhuvudet så hon föll. Det ryckte lite i hennes ben, och sen låg hon stilla.

Shems, Sha Usabs son, hörde att någon skrek inne hos grannen, så han gick dit för att se. Där satt Bese och gråt. Shems undrade:

** En tortyrmetod som kallas *falaka*.

"Moster, moster varför gråter du?"

Då sa Bese:

"Ack ja du, ack ja du. Nu har jag gjort mig olycklig. Vi slogs, hon och jag, och jag klippte till med en sten, så hon föll ihop och dog."

Shems sa:

"Död, moster?"

Hon svarade:

"Jo, det är så."

Shems undersökte den liggande kvinnan en smula och sa:

"Moster, hämta ett rep, så hänger vi henne. Du får säga till de andra att 'Hon har hängt sig'."

När de hängde upp henne så började hon darra igen; men sedan, när hon slutat skaka, så ropade Bese och Shems på alla grannar.

Hela byn kom dit och tittade; vi med. Vi såg henne hänga där.

Familjen anmälde saken. Doktorn kom, och åklagaren. De undersökte henne för att se vad som hänt. Så sa de 'Hon har ett märke bakom örat'. Och sedan: 'Det syns att hon blivit slagen'.

Då gav familjen dem några oxar och kor, och med det lades händelsen ner.

Då kom Hesxan dit och svor över dem:

"Bese, jag lämnar dig åt vår pir, seyid* Ibîshê Kosî. Jag bara hopas att så som du dödade min dotter, så ska de ta ihjäl dig också!"

*

Efter en tid sände Bese efter sin andra svärdotter Xezale från hennes föräldrar. Nästa dag började hon slå henne med, och Xezale satte sig utanför dörren, där hon snyftade och grät.

"Besa Kêyayi** dödade en, och nu är det dags för mig. Mamma mamma, snart så kommer hon att döda mig också!"

Xezales bror Riza såg sin syster sitta där och gråta. (Han hade haft värk i ett öga, och då hade Besa Bisharî tryckt socker emot det. Hon ville dra det onda ut ur ögat, men ögat bara rann och sen blev han blind.)

Nu blev han arg. Men Besa bara fnös och svarade:

** Rätt språkform för "Kêyas dotter Bese".

"Riza, Riza! Jag ska ta och smeta skit i ditt blindade öga, din jävla idiot. Vad har du med det här att göra? Det var min svärdotter, och jag hade rätt att slå henne. Kom inte hit och lägg dej i!"

Då svarade han:

"Din jävla slyna! En svärdotter har du redan haft ihjäl... och nu tänker du ta min syster med?! Det ska du ta mig fan aldrig få!"

Då tog hon en käpp och gick till attack mot Riza. De började slåss, men hon var väldigt stark och Riza rådde inte på henne. De höll varandra i strypgrepp. Då gav Riza henne en väldig spark i magen så att hon föll omkull. Hon försökte stiga upp igen, men kunde inte, och hennes fötter började skaka. Då släppte Riza henne och gick sin väg.

Snart samlades folket runt hennes huvud. Själva var vi uppe på taket hos familjen Teka för att titta på. Därnere kom Mehemed aga borta ifrån Hesenas hus. Han såg på Bese och då gick jag ner.

Då sa Mehemed aga:

"Hon har bara svimmat. Kom, så vi bär hem henne till sitt hus. Den här elaka Besa Kêyaye, hon skäms då inte för nånting. Hon kan då slänga sina skitiga underbyxor överallt! Hon skäms inte över nånting!"

När vi lyfte på henne började pissen rinna.

Jag sa:

"Broder min, hon är död!"

Men han svarade:

"Vadå, Bese dör väl inte för en spark?!"

Jag sa:

"Storebror, jag svär vid Seyid Nesemis huvud* att hon är död!"

Vi förde hem henne, öste vatten över henne och skakade hennes händer. Men hon var redan död.

Doktorn kom och obducerade henne, precis som han gjort med svärdottern. Det hade bara gått förtio dagar efter Hesxans förbannelse.

*

Senare en dag samma år, på vintern, så förde Riza ut sina djur och gav dem vatten. Men när han skulle föra in dem i ladugården igen var det en ox som inte ville gå in, och Riza slog den. Då brast hans käpp och en bit fastnade i hans friska öga. Då fördes Riza till mig, och han sa:

"Moster, kära du, hjälp mig med mitt öga!"

Jag skakade mina händer framför hans ögon, men han såg dem inte.

Då sa jag:

"Det är nog inte så farligt. Det är bara lite blod som ligger för."

Jag bara kunde inte säga 'Ditt öga har runnit ut.'

Nu var Riza helt blind.

36.

Jag var sjuk och hade svårt att andas och min son Husên hade problem med tonsillerna. Vi åkte till Eleziz och där lades vi in på sjukhuset, fast på olika avdelningar. Sjukhussängarna var fulla med lus. Varje morgon ruskade jag ur min undertröja utanför fönstret, men nästa dag var den full med lus igen.

Husên var elva år. Ibland så fick han pengar av dem som besökte sina släktingar på sjukhuset. Han brukade köpa kex och annat för pengarna och sen klättrade han in genom fönstret till mitt rum för att ge till mig. Svåger Kek träffade min man och sa:

"Elî, jag ska dit och då kan jag ta och besöka min svägerska med. Om du vill sända henne lite pengar så kan jag gärna ta med och ge henne."

Elî sålde en av våra baggar och gav pengarna till Kek. Men Kek, han behöll pengarna för egen del. En tid senare träffade han min man igen. Då frågade Elî honom hur det gått. Han svarade:

"Elî, jag svär, de får vad de behöver."

Husen opererades utan att jag var där. De öppnade hans mun och tog halsmandlarna, helt utan bedövning. Husen bara satt helt stilla där på en stol utan att reagera förrän efter operationen var över och man sa att det var "klart". Han reagerade inte över smärtorna.

Samtidigt var två arméofficerer där. Efter operationen gick de fram till Husen, kysste hans ögon och sa på turkiska:

"Vilket lejon du var! Här tar de ut mandlarna på dej, och du säger

inte ett endaste knyst. Vad fantastiskt modig du var, vi har aldrig sett en sån tapperhet som din!"

Och så gav först den ena honom 150 kurush [1:50 lire] och sen gjorde den andra likadant.

När vi kom hem igen undrade Elî:

"Hur gick det med pengarna som jag sände er med Kek?"

Jag sa:

"Pengar, vilka då pengar?"

Han sa:

"Var inte Kek där med dem?!"

Jag sa:

"Vid Gud, jag har varken sett Kek eller några pengar från dej."

37.

Först kom Yêmezîçmez* till byarna Kuzik, Tata, Mengel och Sofiya; sedan kom han till vår by, Raqasa. Alla sa att han äter ingenting, han dricker ingenting, det måste vara Meyte*!

Han stannade hos Xelil och hela byn gick dit för att titta på honom.

Elî kom hem och sa:

"Kom, de säger att 'Han är nog Meyte'. Vi går dit vi med!"

Så vi gick och såg honom, kysste hans hand och gav honom vår gåva, en bagge. Yêmezîçmez var lång och mager. När han gick brukade han dra in magen. Ibland talade han zaza, ibland turkiska, ibland kurmandji.

Sen gick vi hem. Fast efter en stund sa Elî:

"Kvinna min, vi skänkte honom en vädur, men jag ska ta och gå och se efter vad de andra har givit, hela byn var ju där."

När Elî gått dit såg han inte längre till några gäster. Men Memê Xelils fru hade varit in i Yêmezîçmez' rum och när Elî kom dit så rusade hon ut genom dörren med sin kofi* i handen och Elî frågade vad

som stod på. Hon var alldeles rasande och svarade:

"Jag ska ta mig fan gå och skita i munnen på hans far! Skulle den var pir* den?!"

Elî sa:

"Kvinna, säg inte så! Då förvrids din mun!"

*

Men snart fick vi veta att han bara var en jäkla bluff som åt i hemlighet. Husägaren hade satt fram en balja åt honom inne i ladugården, som han badade i. Vattnet hämtades i hink, och sen uträttade han sina behov i baljan. När det var klart hällde han ut alltihop och sköljde rent baljan.

Dagen efter det att Elî varit där började folk att knorra över honom och snart så smet Yêmezîçmez iväg till Gingim. Efter en tid fick vi höra att han hade haft en hemlig överenskommelse med Zêynels son Heyder, men att Heyder nu tagit hand om allt det som Yêmezîçmez fått in från folket och kört iväg honom.

38.

Jag fick höra att min syster Zora blivit sjuk. Jag for dit och sen tog jag med henne hem. Jag sa:

"Kära du, vad är det som står på?"

Det handlade om henne och Hes, och var så hemskt så hemskt.

En dag när Kek var borta kom Hes dit med en kvinna och sa:

"Kära du, kan den här kvinnan stanna här ett tag? Jag håller på att söka bostad åt henne och det ska väl snart ha ordnat sig."

Men dagarna gick, och grannarna började prata. En kvinna kom in till henne och sa:

"Den där kvinnan som Hes lämnade här, hon är inte bra. Nu är du ensam, men när din man kommer hem, då går det illa. Det är bäst att du kör ut henne."

Då tog Zora kvinnans kläder och grejjer och satte dem utanför dörren. Sen sa hon:

"Kära syster. Det är bäst du far tillbaks varifrån du kom. Kalla hit Hes, så får han hjälpa dej med ditt pick och pack. Du kan inte stanna här något mer."

Men när Hes fick höra det, då bröt han ut:

"Det här ska du få fan för! Och om jag inte klarar att ge igen, så ska du tamigfan få skita i munnen på min far!"

Hon gav svar:

"Vem skulle vara rädd för dig? Försök du med vad du vill!"

Nästa dag kom Kek tillbaka hem igen. Efter par dagar kom Hes införbi, och då sa han:

"Ta ut dina barn och din fru så ska jag berätta en hemlighet."

Kek sa åt Zora och barnen att gå ut. Sen sa Hes med låg röst:

"Käre vän, du är som min egen bror. Jag är mycket ledsen över att behöva säga det här till dig 'min bror' - men din hustru är en dålig kvinna. Jag måste varna dig, för hon vill ha ihop det med mig. En gång kom hon och sa 'ligg med mej'.

Kek svarade:

"Vafalls! Aldrig att jag tror på att Zora skulle göra nånting sånt!"

Men Hes svarade:

"Tro vad du vill och gör som du vill. Men du är som en bror för mig, och jag vill bara varna dig, 'broder min'. Din kvinna är inte bra."

Medan detta pågick stod Zora och höll örat mot dörren för att lyssna. Men de talade med så låga röster att hon inte kunde höra vad de sa. Plötsligt utbrast hon:

"Men vad är det som har hänt? Är han död!?"

Hennes äldste son Sha Heyder låg nämligen med en förlamning på lasarett i Ankara. Eftersom hon trodde att de talade om honom ville hon veta vad de sa, genast.

Men Kek svarade:

"Du behöver inte vara orolig för din son. Han lever."

Sen under natten låg Zora och sov med sin tvååriga dotter i famn. Då tog Kek en yxa och gick fram mot henne. Han måttade efter henne ett

par-tre gånger, men kunde inte hugga till. Han mumlade: "Flickan, det kan skada flickan". Som han stod där och velade så vaknade plötsligt Zora med ett ryck. Hon grep hans arm och sa:

"Xirancik* Kek, vad är det du håller på med!?"

Kek svarade:

"Jag tänkte döda dig för din otrohet. Att du ännu lever är bara tack vare flickan."

Zora svarade:

"Varför?"

Och han:

"Otrogen som en hora. Till Hes sa du 'ligg med mig'."

Zora svarade:

"Jaså! Var det det ni viskade om! Att jag skulle ligga med honom ... Hur kan du tro på det?! Jag valde dig, och gifte mej med dej trots din fattigdom. Och jag har fött fem-sex barn... Hur kan du tro på nåt sånt?"

Dagen efter steg Zora tidigt upp. Hon tog med sig sin tioårige son Husen. Sen gick hon iväg dit Hes arbetade, hos guvernören. Där slet hon tag i kragen på honom, och sa:

"Din jävla lögrhalsige dåre! Varför snackar du skit om mig?"

Hes svarade:

"Kommer du inte ihåg vad jag sa till dig, att du skulle få skita i munnen på min far om du inte fick fan för det där."

Folk kom från olika håll och slet honom ur Zoras händer. Några av dem örfilade upp hennes son Husen. Husen tog en sten och slängde den på Hes, men Hes ryggade snabbt åt sidan; så den slog i väggen och gick i tusen bitar.

Allt det här blev för mycket för henne.

*

Zora stannade ett tag hos mig. Men så en dag sa hon att hon ville hem.

Jag svarade:

"Men lilla gumman, ta det lugnt. Du är sjuk."

Men hon sa:

"Nej, nej, jag är inte sjuk, men det var bara lite för mycket. Nu är det bra med mig, och jag vill åka hem."

Då trodde jag på henne. Allt det här hände när vi var uppe på högslätten. Alla dagar var fyllda med hårt arbete och Elî var som vanligt på ett gräsligt humör. Så nästa dag gav jag henne en häst samt lite yoghurt och en del annat. Min son Husen red med henne till Gimgim,* varifrån hon åkte hem.

Men när Zora kom hem var hon väldigt sjuk, och Kek sände genast iväg henne till lasarettet i Erzurum. Men han besökte henne aldrig där och efter femton dagar dog hon.

Kek begravde Zora i hemlighet och sen gick han och gifte om sig med en annan kvinna.

Vi fick aldrig veta var hon fick sin grav.

EPILOG

39.

Den sista stora jordbävningen kom en eftermiddag sommaren 1966. Vi återvände från högsletten. Bara i vår by dog det trettio personer och i andra byar många fler.

Efter jordbävningen flyttade vi och en massa andra till Istanbul: Heyde Durs familj, Hesxans familj, min svärson Mists familj och Eziz familj, alla gjorde likadant. Allihop bodde i ett trähus i stadsdelen Balat, där varje familj fick var sitt rum. Alla utom vi, som istället hyrde ett rum i kurden Ibrahims hus. Vi hade med oss mycket smör, ost och toraq.* Det var vad vi levde på fram tills det blev vår. Då byggde vi ett hus i Gültepe och flyttade dit.

40.

Nu bor jag i ett hus alldeles själv. Ofta vaknar jag mitt i nätterna och gråter. Ingen öppnar min dörr. Jag brinner av längtan efter att se mina söner och att bo hos dem. Men mina svärdöttrar hindrar mina söner från att träffa mig.

"Regnet kom
och jag
sökte skydd
under ett träd.
Ack - dropparna
där var värre." **

** Versen är egentligen på kurmandji. Den är ett av många exempel på den rika tradition av poetiska ordspråk som finns på detta språk.

UTTRYCK och FÖRKLARINGAR

Utöver dessa notiser finns också vissa förklaringar direkt vid de aktuella situationerna.

- * **Aga:** byhövding (Zaza-stavning: axa, som uttalas "g"+svagt "h").
Gedug aga var för övrigt Hamdi Özyurts morfars farfar.
- * **Aleviter** (Arabiska: *Alewia*).

Religionsgrupp, med bakgrund i den shiitiska grenen av islam. Andra shiagrupper är Zaydia, Ismailia, och majoritetsriktningen Imamiya (Huvudriktningen av islam kallas dock sunni).

Förutom i Turkiet finns aleviterna huvudsakligen i Syrien, jämte mindre grupper i Libanon samt två byar på den av Israel ockuperade Västbanken jämte en på Golan.

I Turkiet lever ca 20 % av befolkningen i alavitisk tradition, och då något fler bland turkarna än bland kurderna. I Syrien är de cirka 11 %, men har en mycket stark ställning inom armén.

Alevismen kan beskrivas som en syntes av shia och ett grekiskt arv med filosofiska traditioner som står i stark motsättning till fundamentalismen. Där finns även arv från sadduceismen och vissa kristna influenser som kanske kommer från den armeniska eller nestorianska kyrkan. Vissa likheter finns även med bahai (som ju även de har sina rötter hos shia). De syriska aleviterna står närmare shiariktningen, medan de kurdiska aleviernas också anammat många element från äldre (men ännu kvarvarande) religioner som jezedia och zoroasterna, vilket bla syns i de lokala helgonens roll (På liknande sätt har de kurdiska grupperna också anammat många andra drag från kringlevande folk).

Aleviterna är inte formalister, så deras religiösa regler är enkla, utan ritualer som man måste utföra för sin gud. Trosbekännelsen är mycket enkel: "Det finns ingen gud utom Gud" - dvs man har opererat bort Mohammed. Här finns dock en viss skillnad mellan de kurdiska aleviterna och de arabiska. Bland de kurdiska aleviterna är Mohammed inte

ens rörelsens främste profet. Efter Gud kommer en rad "lokala helgon" som Düzgün Baba och Munzur Baba, därefter kommer Ali (Ali ibn Abi Talib), och därefter, först på fjärde plats Mohammed (som var svärfar och kusin till Ali)

De turk- och kurdiska aleviterna går inte heller i moskén. Det finns en populär historia om en pappa som jagade en son för något dumt. Då sprang sonen in i en moské - och då stannade pappan utanför dörren utan att gå in. Istället ropade han på sonen och bad honom komma ut; allt var förlåtet.

Alevismen betonar moral - man ska inte göra en massa saker för Gud, utan betonar respekt för alla levande varelser i världen, humanism och vikten av att förlåta. Ungefär som kristendomens elfte bud - man ska göra mot andra så att de har det bra. Allt är riktat till människorna, inte till guden. Ett annat utmärkande drag är tron på människans jämlikhet, vilket även gör att kvinnor ofta har en framträdande plats. Aleviternas samling kallas *Cem*. Cem har en viss form, i vidare betydelse - det handlar om musik och samvaro - och diskussion.

Under samlingarna läser man koranverser och sjunger sånger som tillägnas profeten. Det är ett slags klagosånger - man har ju ofta varit utsatta för förföljelser - men budskapet är att göra människan ödmjuk och kärleksfull, att utplåna hat och begär. Diskussionerna kan röra olika sociala problem, och de ska föras höviskt och disciplinerat; man ska lyssna på varandra, och alla som är kunniga i något ges tillfälle att tala.

Musiken är sedan för att göra människan mer mottaglig och göra det lättare att uppnå ett andligt, upphöjt sinnestillstånd. En gammal man spelar på ett traditionellt instrument, till vilket man dansar. Under dansen ger man sig hän åt Gud, blir ett med Gud och uppgår i hans väsen. En själslig reningsprocess till musik; vilken kanske har äldre och hedniska rötter.

- Jämför även *Ingmar Karlsson*, *Gud med oss* (1986) sid 101-116, som dock i huvudsak behandlar aleviterna i Syrien. Karlsson ger fler detaljer än här, men också en delvis annorlunda bild.

* *Araber* nämns ibland. Obs därvid att fram till första världskrigets slut gick Turkiets gräns längre söderut än idag, och samtidigt var riksgrensarna inte alltid så vattentäta, vilket bla hade sin betydelse för de rövarband som delar av berättelsen vimlar av.

- *Armenien, armenier*. Gammalt land, som också är centrum för en av de äldsta kristna riktningarna. 1514 föll hela Armenien under det osmanska (turkiska) rikets händer, men 1639 kapade Persien åt sig stor delar, och under 1830-talet kom de norra delarna i ryska händer. Ungefär hälften av Armenien var dock kvar i det osmanska riket.

I samband med den ökande nationalismen under 1800-talets slut samt den ungturkiska revolutionen 1908 växte motsättningarna, och under första världskrigets tid ledde det till omfattande massakrer och deportationer av

armenierna. Antalet offer var så stort att man snart här efter myntade begreppet folkmord (genocide). Svensk Uppslagsbok (1931) beräknar dem till "minst 3/4 miljon", medan man numera som Nationalencyklopedien uppskattar antalet (1989) dödade armenier till mellan en och två miljoner.

Frågan har sedan dess varit mycket infekterad. Turkiska ambassaden tillfrågades nu 2001 för en officiell uppgift, men har ej svarat.

Flera hundratusen flydde också landet, bla till Ryssland, där man 1918 upprättade en självständig armenisk republik, vilken hösten 1920 blev sovjetrepublik. En väpnad schism följde, varpå landet 1922 integrerades i den Transkaukasiska sovjetrepubliken, för att 1936 bilda en egen sovjetrepublik. Ny självständighet följde efter Sovjets sönderfall 1991. Vissa armenier bor även i omgivande länder samt i en internationell diaspora, bla i Kalifornien.

Förhållandet mellan armenier och kurder kom under de svåra åren att växla starkt. Hos båda grupperna fanns en opposition mot Turkiet, men en hel del kurder stred tidvis även med den turkiska staten.

- * **Atatürk, Kemal.** Efter det ottomanska rikets sammanbrott och Turkiets nederlag under första världskriget ledde pascha (=general) Mustafa Kemal en turkisk reorganisering som blandade nationalistisk reaktion med modernisering. 1920-21 började Kemal få grepp över landet och blev 1923 också president. En rad moderniseringar följde, där man bla 1925 avskaffade slöja och fez (den senare ersattes med keps), 1928 antogs det latinska alfabetet och 1931 kom koranen på turkiska. 1934 antog så Kemal namnet Atatürk, där ordet "ata" betyder pappa.

- * **Beg, bej:** Beg är kurdisk form, och bej turkisk form. Det betyder "herr" och kommer från den iranska språkgruppen (Ordet ingår faktiskt även i stadsnamnet Bagdad).

"Beg" används ofta som artighetsmarkering, då man nämner eller talar till män i ledande position, eller till ens gäster, ofta även mellan hustru och man. Om kvinnor säger man på samma sätt "hanim".

- * **Berbi.** Närstående släktingar eller vänner till brudgummen (På kurmandji kallas de för Berbu).

- * **Bergsslätt** (s 53): Ordet motsvarar här ungefär svenskans fäbodvall.

- * **Brud.** Giftna kvinnor kallas i regel brud upp till ca 30 års ålder, men hos svärföräldrarna stannar beteckningen i regel kvar hela livet.

Äldre svensk motsvarighet är tex "ungmor".

- * **Bulgurkropppjärpar** [s 54: *Kuftê-mufrê*]. Uppskattad maträtt. Ta 2 delar (hackad) nötfärs, 3 delar bulgur (vetekross), arbeta ihop detta till en smet med lite vatten. Ta ytterligare en del färs, fräs med lök, persilja, tomat och annat berikande. Gör bollar av smeten, lägg en sked av fräset inuti, som man gör med kroppkakor, slut bollen och koka sedan cirka fem minuter. Ta upp bollarna, lägg på ett fat och häll över med smält smör.

Servera med "do" ["ayran"], yoghurt vispad med vatten (spec. sommartid tillsättes gärna salt).

- * *Cemat*, ett arabiskt ord som ungefär betyder *församling*. Används här som benämning för aleviternas möten.
- * *Cirit* - ett slags tornerspel, där ryttarna ska slå varandra ur sadeln genom att slunga kraftiga stavar mot varandra.
- * *Dala Sûre*, Röda Dalen. Här är jorden oxidaktigt röd.
- * *Debo*. Gammalt mått som ungefär motsvarar 1,5 skäppa.
- * *Dersimbergen*. Namnet D. betyder enligt vissa kurder *Silverdörren* [jfr ryska *dver*, dörr], men enligt andra kan det ha grekiskt eller romerskt (latinskt) ursprung.

Alavismen har en stark frihetstradition, förknippad med bergsområdet Dersim norr om Erzurum. På 1500-talet fanns det en domare Bedreddin i staden Aydin i sydvästra Turkiet. Bedreddin var sunnit, jordbrukarbefolkningen i området främst sunna eller alavitisk, handlarna judar och fiskarbefolkningen greker. Där skedde då en slags socialistisk revolt, varvid man avskaffade skatterna och sa att allt skulle vara gemensamt ("fast utom den älskades kind"). Ottomanerna krossade givetvis resningen och många slogs ihjäl. Det förekom även en rad uppror bland aleviterna. Enligt traditionerna flydde många efter sådana nederlag undan trupperna till Dersim; där majoriteten sedan fortsatt att vara aleviter. Därefter har Dersim fortsatt att ha en speciell plats i de kurdiska motstånds- och frihetstraditionerna. Området har stått i centrum för många strider ända in i vår tid trots att det tex "pacificerades" av Atatürks trupper 1937.

Jämför för övrigt resningen i Aydin på 1500t med de senmedeltida eller ungefär samtida vävarupproren på olika håll i Europa.

- * *Effendi*: Ordagrant "Herr", men markerar ett slags feodal herreposition.
- * *Erzurum* - mycket gammal stad i östra Turkiet. Idag c:a 200 000 inv.
- * *Erzerumsocker* - kristallsocker (vitt).
- * *Fero*. Släktgruppering på flera tusen personer inom xoremeker-klanen. En annan gren är pirjanerna.
- * *Gimgim*. Annat namn på staden Varto (se karta). Namnet tycks vara ljudhärmande, och det finns två teorier om bakgrunden: Antingen imiteras ett kanonskott, eller så kan det vara något i stil med den jordbävningssituation som skildras å sid 49.
- * *Goshkar Baba*: "Skomakarpappa", ett lokalt alavitiskt helgon som levde för många hundra år sedan. Sedefe avser att de gick till hans gravröse, där man ansåg att han ännu bodde.
- * *Guldmamudiye*: mynt från sultan Mahmuds tid.
- * *Hawtemal*: Lokalt uttryck för en fest som varar i en vecka under slutet av mars, ungefär samtidigt med vårdagjämningens nyårsfest *Newroz*.
- * *Hodja*. Vägledare, ofta även i religiös mening.
- * *Ibrahim bej* (pascha), Överkommendant eller general för flera regementen i östra Turkiet, under sultan Abdulhamids tid. Bodde i Weranshar.
- * *Kete*: Osötad smördegskaka, bakad som bröd.
- * *Kizilbash*: rödskalle. Uttrycket går tillbaka på att imamen Alis soldater

Som kartan visar ligger det område där merparten av bokens berättelser utspelar sig i nuvarande östra Turkiet. I öster ses Armenien, och sydvart Kurdistan.

Ett par för berättelsen viktiga ställen markeras med särskilt stor stil.

hade röda huvudbonader. Senare kallade osmanerna alla ickesunnitiska muslimer, och i synnerhet aleviterna, för Kizilbash; vilket sedan ofta även uppfattades i nedsättande mening. På sid 36 syftar det på att Ali Ulash var alevit.

* **Klan.** Ett slags släktgrupperingar (jfr Skotsk historia). Obs att även kvinnor ofta var och är ledare (hövding) för dessa klaner.

* **Kofi:** en stor tung huvudprydnad av mässing, formad som en låg fez.

* **Kurder, kurdiska.** Språkgrupp i västasien, känd sedan kilskriftens tid och nära besläktad med farsi (persiska).

Kurdisken har tre tämligen olika huvudgrupper plus ett par mindre, där den som mest ursprunglig ansedda östliga *soranî* främst talas i Iran och gränstrakterna till Irak. Orden i soranî har stora likheter med det mer västliga *kurmandjî*, men de skiljer sig fonetiskt. I nordöstra Turkiet talar man *zaza*, som är grammatiskt släkt med kurmandji, men i vardagligt tal låter så olika att man ofta inte förstår varandra.

Exempel: Ordet *chili* betyder på kurmandjî "våt" och på *zaza* "regn" - fast på *zaza* kan man för regn också använda samma ord som det kurmandjiska *baran*, som dock på *zaza* heter *varan*. *Zaza* och kurmandji använder sig vidare av en mängd feminina och maskulina former på orden till skillnad från *soranî* som inte gör så alls.

Kurderna tillhör de folk som inte lyckats fullföra ett många gånger påbörjat nationalistiskt projekt, men är ändå talrika. Soranî talas av omkring 6-7 miljoner, kurmandjî av cirka 15 miljoner (varav omkr 8 milj i Turkiet) och *zaza* cirka 4 miljoner. Dessutom finns mindre dialekter som *tex feili* i Iran och Irak samt de i Iran boende *lurerna*. Ett gemensamt drag

är att kvinnorna har förhållandevis stark ställning.

Flertalet kurder tillhör den sunnitiska riktningen av islam, men det finns även aleviter och shia (främst då Feili), samt den helt annorlunda jeze-diska religionen, som bland kurderna är ungefär lika stor som shia.

Av betydelse är även att samtidigt som Turkiet och Grekland 1924-25 genomförde en större folkomflyttning så påbjöds 1924 även en stark "assimilering", varvid bla kurdiska organisationer och skolor förbjöds.

Kurderna kallades sedan för "bergsturkar". Ett kurdiskt uppror 1925, lett av pirjanen shejk Said, slogs ner (varefter Kurdistan förklarades vara en för utlänningar förbjuden militär zon), liksom andra resningar 1928-30 och 1937. Under denna process kom turkiska staten att betrakta kurdiska språket som ickeexisterande, dvs i praktiken förbjudet, och helst vill man än idag bara kalla språket för "en obegriplig dialekt".

* **Kurmandji.** Den största kurdiska dialekten. Talas bla i Irak, Turkiet och Syrien. (Se ovan).

* **Lolaner.** Kurdisk klan. Näst störst i Varto, men finns tex även i Dersim.

* **Meytê** (arabiska: *Mehdî*). Namnet på en de yttersta tidernas profet - när han har kommit är världens ände här. Många väntar på honom.

Liknande tankar har setts inom många religioner - som de första tidernas kristna, eller som den grupp i norra Skandinavien som på 1930-talet väntade att en silverark skulle komma ner från himlen för att hämta dem.

* **Misayib** (arabiska *musahib*): Religiöst/kulturell vägledare hos alaviterna. Motsvarar ungefär ett slags kvarstående konfirmandvägledare som man behåller genom livet, ett slags mentor, andlig bror och vägvisare.

* **Pir:** Alavitisk motsvarighet till shejk, som ungefär motsvarar vårt gamla ord ålderman eller Äldste, dvs en utsedd och duktig företrädare för sin grupp. På kurdiska betyder "pir" dock enbart Äldre, och används något flexibelt från medelåldern och uppåt, men särskilt till de som motsvarar våra pensionärer. Obs även, att som skymtar i denna bok så har ordet i tilltalsform dels en maskulin form, piro, och dels en feminin form, pirê.

* **Pira Sofiya :** "Byn Sofias Gamla kvinna". Är i berättelsen barnmorska och boterska.

* **Pircan** ("pirjan"). Inom xormekerna finns flera grenar, varav en heter Pircan och en annan Fero. Men de är nära släkt. Lilla Aga var pircan.

* **Sey** ("Sej"). Kort form för det ursprungligen arabiska ordet seyyid. Ordet betyder i första hand "Herr", men har också betydelsen att man härstammar från profeten Mohammed. Det likartade ordet shejk har en annan betydelse; att man är en religiöst avancerad och ledande person, ofta även "hövding" - men denna titel anger ingen släktskapsrelation till Mohammed.

* **Seyid Ibish** ansågs som ett helgon, men var vid omnämnandet på sid 61 fysiskt död. Hesxan lämnar alltså där hennes fall åt de högre makternas dom.

* **Seyid Nesemi:** Nesemi var sey i byn Raqasa. När Sedef svär vid hans hu-

- vud (s 62) är det alltså en stark markering på att hon lämnar rätt information.
- * **Sunni:** Majoritetsriktning inom islam. Därutöver finns bla även shia, som är den dominerande gruppen i Iran. Dessutom finns andra mindre riktningar.
 - * **Toraq:** Torkad färskost (påminner om keso). Förvaras i Sedefes område ofta i getskinn, men på andra håll också på annat vis.
 - * **Urumer:** greker. Aktualiserat här genom att Grekland och Turkiet 1924-25 genomförde en ömsesidig folkomflyttning i samband med lösandet av en territorietvist.
- Benämningen syftar bl a på det östromerska riket, Bysans, vilket ju i hög utsträckning var grekiskt, men det fanns bl a länge också ett grekiskt rike vid Trabzon (se kartan). Bland kurderna används dock även den likartade beteckningen "Rom" för turkar, och kan då ursprungligen ha syftat på den turkiska centralmakten och arméerna (Osmanska rikets huvudstad Istanbul var ju samma stad som Bysans).
- * **Varto:** Stad och landskap öst om Dersim. Cirka 15 000 i staden och runt 50 000 i landskapet (omkring 100 byar). Namnet kan komma av det armeniska mansnamnet Vartan, men på gammal iranska betyder ordet vart "ros". Obs även att på kurmandji och på zaza blir den folkliga tilltalsformen för någon med namnet Vartan "Varto" (ungefär som Hamdi blir Hamdo och Anders blir Ando). Kvinnliga former får på samma sätt -e, Helina blir tex Helê.
 - * **Xirancik:** namnet på en av de större alevit-kurdiska klanerna, främst med spridning runt Dersim. I den replik som rör Kek på sid 67 så var han nästan den ende däromkring som var av denna klan.
 - * **Xizir:** Ett av alaviternas populäraste helgon. Åberopas ofta för hjälp i tuffa situationer.
 - * **Xormek:** En av de större alevit-kurdiska klanerna. Särskilt spridda kring Varto.
 - * **Yemeziçmez :** Ett namn som på turkiska betyder "Äter inte, dricker inte" och alltså understryker den i avsnitt 37 beskrivna personens föregivna karaktär av helig man.
 - * **Zaza:** den dialekt som Sedefe och henns familj talar (Se även ordet *Kurdiska*). På s 39 använt som tilltalsord, ungefär som "Svensken!"
 - * **Zervet:** Ett slags bröd som alltid äts vid *Havtemal*, men även kan ätas vid andra festliga tillfällen året runt. Zervetbrödet påminner delvis om ett slags stora fettisdagsbullar, men har annan fyllning.

Anm: Noterna utformade av Anders R Johansson.

Vissa uppgifter är från olika uppslagsverk, samt
 Alar Kuutmann: Om kurder (SIV-pocket, 3:e uppl 1986)
 Ingmar Karlsson: Gud med oss (Askelin & Hägglund, 1984)

BÖCKER FRÅN HAIMDAGAR

Skulptur: Georg Moberg
Foto: Thomas Brandt.

Haimdagar är namnet på en tidskrift samt ett litet förlag som ännu främst sysslar med gotlandsförhållanden. Många titlar har dock ett bredare intresse.

Kontakta förlaget

Haimdagar
Vivlings, Hellvi
620 34 LÄRBRO

e-post: haimdagar@swipnet.se

Tel 0498/228 200

Tidskriften HAIMDAGAR

Utgivning 5 nr/år.

Forskning och berättelser om liv och leverne, händelser och kultur, alla tiders liv med Gotland som utgångspunkt.

SAMHÄLLE OCH KULTUR

... **Bo Lindblom.**

Höjd över varje misstanke.

Alcalá-affären sedd från ett annat håll.

År 2000–2001 häpnade Sverige över ett märkligt fall. Plötsligt stod många moraliska föredöme, Amnestychefen Jesús Alcalá, åtalad för miljonbedrägeri. Många namnkunniga ryckte ut till hans försvar och smutskastade den kvinna som anmält frågan till utredning. Under den pinsamma rättegången tystnade de emellertid mer och mer, även om några försökte förvirra bilden även sedan den fällande domen fallit.

Bakgrund, utveckling och reaktioner fram till tingsrättens dom.

Rikspressen teg, men: "Ingående...bör läsas av alla som vill skaffa sig bättre kännedom om fakta i målet" (SG Eriksson, *Nerikes Allehanda*) "metodisk genomgång med syfte att bringa klarhet... en prestation (Anders Mildner, VLT) "väl disponerad... på solid grund" (Clas Engström, *Gotl Tidningar*) "redovisar fakta... hur detta kunde hända...med förkrossande tydlighet" (Curt Bladh, *Sundsvalls Tidning*) "mycket grundlig...Lindblom är oerhört insatt och kunnig... ovärderlig dokumentation av ett särpräglad rättsfall och en havererad 'kulturjournalistik'." (Ulf G Eriksson, *Bohusläningen*)

• 226 s text. Mjuk rygg.

... **Britta Calamnius:**

Kampen om biblioteket

Bred studie om den stora striden 1998-99 om ifall Visby huvudbibliotek skulle vara kvar i centrum eller flyttas ner för backarna till den trafiktekniskt mer svårtillgängliga Högskolan. Nejlistor samlade över 6000 namn bland allmänheten och Ja-anhängarna lite över 300. Men fullmäktigemajoriteten var för och så blev det.

"Nej-generalen" Britta Calamnius skildrar debatt och sakfrågor. Mängder av citat

och detaljbelysningar om en för stad och landsbygd viktig servicesituation. "rolig och intressant att läsa" (Anders Oltestam, GA) "En läsvärd berättelse som inte enbart handlar om biblioteket utan om demokrati och om 'den vanliga människans' ofta hopplösa kamp mot etablissemangen (...) en bok med själ och hjärta, om envishet, om personligt engagemang, om människo-värde." (Ola Sollerman, GT).

• 131 sid. Inb.

••• Carl Franzén

Två samlingar värdefulla uppteckningar med fina berättelser, sociala notiser, kultur- och bygdekunskap. Materialet är främst hämtat från norra Gotland! "Franzen var noggrann, ambitiös, kunnig och vetgirig ... En kultur-gärning" (Ola Sollerman, GT).

••• Kalk – arbete, ugnar, lön och boende kring förra sekelskiftet.

Arbete och arbetsvillkor före den moderna industrin. Med arbetssånger, bondeskeppare mfl uppteckningar och berättelser.

"Livfulla minnesanteckningar... läsaren får en mycket god inblick" ... Texten har en omedelbarhet och enkelhet som säkert inspirerar" (Btj)

• 116 s. Inb. Rikt illustr.

••• Jordbruket före traktorn

En mängd upplysningar om metoder, produktion och redskap. Även fisket i träsk och i sjö, fågelfångst, båtar och mycket annat; tiden före 1940. Rikt illustr. "Giltighet över hela ön...saklig, iakttagande" (GA). "Ett fint komplement till Säve och Erlandsson" (GT) "... starkt bidragit till att verksamheten under tiden 1850 till 1940 finns väl dokumenterad" (Btj)

• 164 s. Inb. Rikt illustr.

••• Bror Nygren: Så vi levde.

Konkret och utförligt, nyktert och roande om uppväxten i mellankrigstidens Hide i gotländska Hellvi; belysande berättelser ur e-

gen forskning. • Kompletterat med en uppsats där syndikalistlegenden **Valdemar Nygren** berättar om sin ungdom.

Mycket uppskattad! "Skriver med ynglingens nyfikenhet" (Per Leino, GA). "Guld värt" (Eva Sjöstrand, Radio Gotland)

• 112 s. Inb.

••• Anders R Johansson:

"...medlemmarna och allmänheten till nytta..."

Boken om alla konsum- och handelsföreningar på Gotland, från 1800-tal till 1999. Övergripande studie, såväl som historik över var förening och butik för sig. Mängder med detaljer om händelseförlopp, byggnation och social dramatik.

"intressant och medryckande... detaljerad och initierad" (Inger Alexandersson, Btj), "Riktigt nära det kooperativa gräsrotsarbetet (Göran Gynne, tidn Vi) Läsarreaktioner: "En fantastisk prestation", "En kooperativ klassiker", "Som ett uppslagsverk", "Den kooperativa rörelsens sockenbok".

• 320 s inb. Rikt illustr.

••• Anders R Johansson (red & huvudförf): Hellvitrakten A - Ö

Sockenbok på nytt sätt; alfabetiskt ställd efter områdets platsnamn. Massor av bilder från liv och leverne med hundra år av stenindustri, gravfynd, ny och gammal bygd, öarna i Östersjön osv.

• "Helt fantastisk" (Ola Sollerman, GT) • "Hellvis egen encyklopedi ...imponerande bredd i berättandet, både i tid och rum". (Per Leino, GA). • "jag bugar mig för författarens hembygdsgärning" (Eva Sjöstrand, Radio Gotland) Och mängder med liknande läsarlåtanden!

• 340 sid • över 1000 bilder

• 1300 uppslagsord.

GOTLÄNDSKA DOKUMENT **(Avskrifter med kommentarer)**

första mantalslängderna. En upplysningsrik källa för bygde- och släktforskare!

Avskrift: Anders R Johansson.

• 94 s A4. Hft.

*** **Lars Bager:**

KALENDERNOTISER. Dagbok för olika år 1644 –1657

Upplysningsrika notiser om liv, död och händelser i Visby och Gotland runt, samt Bagers egen bana som informator och kaplan, jämte vissa uppg om hustruns bryggareliv som änka. Notiserna fyller stora luckor i släkt- och kulturforskning - bla ses namnet på en lokal snusmakare från 1640-talet.

Avskrift och kommentarer av Anders R Johansson jämte kommentarer av Karin Felderman och Geir Kamsvaag Berntsen.

• 56 sid. Hft

*** **Rannsaktionskommissionen 1652.**

Granskning av fogdarnas skatteuppbörd mot böndernas klagomål. Många namn och sakupplysningar. **Avskrift & register** Anders R Johansson. **Förord** av Jens Lerbom. • 107 s. Hft.

*** **Gotlands restanser 1660/Skatteavkortningar 1662.**

"1660". En upplysningsrik genomgång av Gotlands bondehushåll och deras restskatter. Ett fantastiskt komplement till den berömda Revisionsbok 1653, typ "hur det gick sen": Ägarskiften, sjukdomar, dödsfall, vilka som rymt av gården, blivit båtsmän och mycket annat. • **Avskrift** Anders R Johansson **Förord** av Tommy Sundberg. • Bilagan "1662" gäller de som två år senare får skulderna avskrivna och ger en mängd nya sakupplysningar över hela ön.

• 157 s. Hft.

*** **Hellvi Lla:1 Kommenterade kyrko-räkenskaper 1651-1735.**

Namn och sakförhållanden, med kompletteringar och kommentarer. Jämförelser med

Sedefe Welê Bazare föddes och levde under större delen av 1900-talet i de zaza-kurdiska delarna av östra Turkiet. Efter de stora jordbävningarna 1966 flyttade hon dock till Istanbul. Där fick hon 1994 besök av sin till Sverige emigrerade dotterson Hamdi Özyurt, som då spelade in allt vad hon berättade om sitt och hela områdets liv. Längre fram redigerade han inspelningarna till en bok, som gavs ut i början av år 2000.

Sedefes berättelser är en av de ännu ganska få böcker som skrivits på zaza, och därtill den första som kommer ur en kvinnas mun.

Hennes berättelser spänner över många aspekter, från enkel vardag till stora dramatiska skeden i områdets liv, klankonflikter, giftermålsseder, familjeliv, folklöre och en massa mer.

Vi möter en mängd autentiska personer och får se hur det går för dem. Mycket har hon varit med om själv, men en del är givetvis också återberättat.

Många invandrare från denna region kommer att känna igen olika namn och situationer, och som de flesta inte förstår zaza så hoppas vi att den svenska upplagan kommer väl till pass.

För en nordbo är naturligtvis mycket av det som här berättas sånt där vi förut har rätt lite information. Ett gott skäl att läsa Sedefes berättelse är således att få veta lite mer om Västasiens liv. Men fascinerande nog kommer ibland även scener som lika gärna kunde vara hämtade från någon isländska saga och vi får rent av även se ett slags kurdiskt fäbodsliv.

Vissa uttryck, namn och omständigheter kommenteras även i noter och förord.

9 789189 309111

HAIMDAGARS FÖRLAG

ISBN 91-89309-11-1